

УДК:398.332

НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР ЗАРІЧНЕНЩИНИ В ОБРЯДАХ, ЗВИЧАЯХ ТА ФОЛЬКЛОРИ

Володимир ГАЛАЙЧУК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології

У публікації на основі польових матеріалів автора висвітлено традиційну обрядовість, звичаї та фольклор Зарічненщини. Серед іншого, описано варіанти порівняно мало відомих дослідникам “Проводів зими” та “водіння Куста”, скореговано ареал їхнього побутування. Акцентовано на особливостях фольклорної традиції району, в тому числі введено у науковий обіг записи суто польського жанру “осені”.

Ключові слова: Західне Полісся, Зарічненщина, календарна обрядовість, звичаї, фольклор.

Зарічненщина розташована на північній окраїні Рівненської області. З білоруського боку вона межує з Пінщиною. Культурні зв'язки окремих зарічненських сіл з Пінськом як крупним центром Західного Полісся відчуються і досі, адже віддавна між ними проходила жвава комунікація по Прип'яті. Багато спільного між цими теренами й у царині матеріальної та духовної культури. Водночас якщо Пінщина доволі добре відома дослідникам з цього погляду, то Зарічненський район представлений у науковій літературі порівняно скупіше.

Метою цієї розвідки є комплексне представлення традиційної календарної обрядовості заріччан, супутніх річному колу звичаїв та фольклорного супроводу різних сезонів року.

Почасти зазначена тематика вже була висвітлена на сторінках наукових видань. Зокрема, кустову пісню зі Старих Коней опублікувала сарненська дослідниця Раїса Тишкевич¹. Активно оприлюднюють матеріали своїх польових пошуків рівненські науковці: зразки колядково-щедрівкових, кустових, ягідних, жнивних пісень Зарічненщини подали Віктор Ковальчук та Олена Юзюк²; елементи жнивної обрядовості заріччан інкрустувала у свою статтю, присвячену осінньому циклу, Надія Ковальчук³. Матеріали з Нобеля знайшли місце у ґрунтовній монографії про народний календар Полісся російської вченої Софії Толстої⁴. Календарно-обрядові пісні Перебродів і Старих Коней можна послухати й у цифровому записі⁵. Найповніше, однак, календарну обрядовість району представила рівненчанка Тетяна Пархоменко: у книзі авторки використано записи з дев'яти сіл Зарічненщини⁶.

Основу цієї публікації складають матеріали, які зафіксував автор у вересні 2006 року*. Попри певні прогалини, які частково можна поповнити з публікацій наших попередників, вони доволі повно характеризують традиційний календар Зарічненщини, істотно увиразнюють і доповнюють вже відомі матеріали з цього району. Огляд традиційно розпочинаємо зі зими.

Першим зимовим святом є **Введення** (4 грудня). На Зарічненщині цей день подекуди називали Першою колядою, а спорадично, як і на основні зимові свята, навіть робили до вечері кутю: *“Введення то щитаєца Перша коляда. То вже ми комляди учимся. Вечери то нема, і куті не робили”*⁷, *“Перед Введенієм – Перва коляда. Куті не робили”*⁸, *“На Введеніє – Перша коляда, казали, но куті не було, так святковали”*⁹, *“На Введеніє казали Коляда. На Введеніє колись – кутя обов’язательно”*¹⁰, *“Перша Коляда – Введденне, в Пилиповку. То так само піст, постянеме їли. І кутю так само варили, но сіно не слали. Сіно – то но перед Роздвом”*¹¹.

На “Введеньким”, як і на інші “рокові” свята, вважалося, що *“лучше, як примйде [перший до хати] мужчина чи хлопец”*¹², *“Гето казали, шо як мужчина замйде, то гето добре, а вже як жінка, то гето не вельми добре”*¹³. Водночас мужчину, котрий зайшов першим, за це не пригощали, і самої назви “полазник” на Зарічненщині не виявлено.

Про день **Варвари** (17 грудня) кажуть: *“Варвара кусок ночи вирвала”*¹⁴.

Надвечір’я **Різдва** називають “Коляда”, “Поснам коляда”, “Перша кутя”. “Руздво як заходить – молока ні сиру не їли. Считалася Коляда піст”. Відтак на вечерю готували усе пісне: ячну кутю “з оліями” лляними та сіллю, каші “з оліями”, вареники, булочки з маком і з ягідьмим, парений тертий мак, борщ з грибами (подекуди – з “козлякамми”¹⁵), борщ з сушеною рибою (щупаками, синяками тощо), картоплю з “сімнем” товкли, капусту, квас із грибів, парені грушки, яблука, “взвар” з грушок, яблук, “ягоди” (чорниці) м’яли. Багатші люди “пекли вареники” з маком (с. Неньковичі). Звичайно, мав бути і житній хліб. Усього готували 12 страв.

До Коляди (також і до Нового року) пекли “пиріг” (сс. Сенчиці, Неньковичі, Серники). Пиріг і хліб фактично були тотожними, лише пирога пекли з кращого борошна і могли дещо присмачувати маком і сиром*: *“Повечерають, брали того пирожка спеченого, хліб обикновенний, то називали пиріг колись, буханка”*¹⁵, *“І хліб, і пиріг, всяко кажуть, – то те саме”*¹⁶, *“Пиріг і хліб – то таке саме, але пиріг ми пекли з пшеници”*¹⁷, *“Пиріг – хліб з білої муки”*¹⁸, *“Пиріг – то отдельно пекли, то з білої муки хліб. Той пиріг весь їли. До худоби хазяїн рано носив трохи”*¹⁹, *“Пиріг – то такий хліб, як все пекли. Могли його з маком пекти, той хліб”*²⁰, *“І зара печемо пирога. То був так як хліб, тіки пересипали то маком, то сир кламдали”*²¹.

У Неньковичах пекли до Коляди “коляднички” (“то є обикновенний хліб, тіки такий як батончик невеликий”). В Острівську на одній хлібині робили хрестик з прісного тіста (З прісного – щоб не “зліз” з хліба).

Своєрідністю відзначаються хлібні вироби, які пекли до Різдва, а також особливості при їх споживанні у Кухчому: *“Хліб пікли не такий, як ото пічеш так хліб, щоб спікти, а хліб пікли – на блямки клали і так ділили – скільки в хати душ – отак рукою ділили, кожному ламали. Мак м’яли обов’язково в макітрі, бо, каже, мак усю біду на Рожество прібірає. Як обично, світого*

маку ше домішували до томго маку. Да як сідали їсти, то Богу молилис, просили Бога, “Отче наш...”, да й: “Ти родивса, на світ появилса, то й нам поможи – кому на світ явитис, кому зародитис, а кому одружитис, шоб добре все було...”, – хто як міг. Починали вичерю із маку з сахариною і водою розтертого, і то вже з тим хлібом, – ломжками николи не брали, хліб у мак умачували. Оставляли такий кусочок – то, казали, стамрицу треба оставіти, – якби старец прийшов, то старцу оддати. А як не прийшов, то тоді вже после Рождества собакам викідали чи пташкам, – не чімпали. То називали хліб. До худоби як заходили – то з отдельною булочкою. Ото вибіреши з діжім – і то казали в нас – поскрімбушка – і ото її пікли, таку невеличку, о з тою булочкою до худоби заходили в хлів, після вечері. Хліб солили і так, а на ту поскрімбушку то і ще солі клали, і по кусочку ламали, і згодовували всю булочку”²², “Хрестіка пекли. Спечуть булку, викачають одного крутілем, викачають другомго, і отако накриж його спічуть. То то пічуть його на Комляду, а не ідеть, поки не засівають жита. Як засівають, тоді його на поли господар їсть. На саму Комляду клали його на стіл, но не їли. То тільки на саму Комляду, бо на Щодрумху вже свої пікли щадровничким”²³. У Задовжжі на Комляду йшли до худоби зі звичайним хлібом перед вечерю, а не після: “Ше й примовляв хазаїн, шоб дав Бог щастя, шоб було у хлеві все харашо, шоб народилися і ягнята, і поросята, і телята. Так і приходив назад з тим хлібом”²⁴. Ще потім з тим самим хлібом йшли вже зранку на Різдво: “То йшли, шоб добре велася худоба”²⁵.

Хліб одразу клали на столі, а кутю ставили на покуті на лавці й накривали накривкою, а пізніше рушничком. Ладнаючи вечерю, її ставили на стіл першою.

Перед сервіруванням на стіл настилали сіно і накривали “настілничком” (“настілницею”). Подекуди сіно стелили “снопиками” (с. Перекалля). Сіно стелили, за загальною мотивацією, “бо то Ісус Христос на сіни родивса”. Водночас у Заозір’ї вважали, що “сіно стелили, коб був завжди стіл повний, харчівка шоб була”²⁶, у Неньковичах – “шоб росло сіно”²⁷, і у Кухчому – “коб мороз був менший”²⁸. На настільник ставили їжу: кутю, борщ...

Снопика на покуті переважно не ставили (сс. Неньковичі, Нобель, Заозір’я, Морочне, Кухче, Сенчиці, Задовжжя). Так, проте, робили не кругом. В Острівську і Боровому він був необхідним атрибутом Вечері. Використовували для цього перший зіжатиї у жнива сніп: “Стамвляли маленький снопок з житом на лавку у куточок. Свето промйде, да й знимають”²⁹, “Колися, кажуть, снопи ставили, як нажнуть першого снопка, шоб урожай добрий був, але то вже не за моєї пам’яті. Прамо казали сніп. Житній. Перший зажатий. Посля оботруть його после Коляди да й засевали тим”³⁰, “Снопика ставили колись, із жита, то шо перший зажинали. Три рамзи зажнеш лівою рукою, да ззяжеш, да потім поставиш... А потім худобі, да курам, отаке”³¹, “Жито в кутку на Різдво становили. От зажинають, да тако снопка з’яжуть, да

того першого снопка становили на Роздво в кутку. Стояв там од Роздва до Крещенія. А послі житечко обимнуть да засивають тим житем. А солому худобі виддають”³².

Подекуди на Коляду (або до Нового року) ставили ялинку: “Ялинку вбирали на Комляду, отако з картоплі понавирізуємо, вберемо. То з діда-прадіда ялинку дітьом вбирали. І з соломи такі стрімпки наробимо, буряковим квасом зафарбуємо. Стояла до кінця Свімчок, до Водохрища, а потім – в грубу. В куточку покомтному стояла на лавци, в горщику, там, де ікони. Ікони колись тільки над вокном висіли покомтним”³³, “На покуті не ставили нічого. Йолочку перед Новим годом колись ставили. Спамлять за тиждень, да й і всьо”³⁴, “Йолочку у куточку на лавци ля свята, до Різдва стамвляли”³⁵, “Перед Новим роком ставили йолочку, то стоєла аж до Крещенія”³⁶.

Перед вечерею мили руки, витирали, сідали за стіл і як мали брати кутю, гукали за столом або у вікно Мороза: “Пане Морозе, просимо до хати, ходи до нас вечерати кутю їсти”³⁷, “Мороз, іди до нас кутю їсти”, – щоб не поморозив хліб”³⁸, “Го, Мороз, приходь куті їсти, як не йдеш, то й ніколи не йди. Не морозь ни телят, ни поросят, ни дитят, ни нас”³⁹, “Мороз, Мороз, ходи кутю їсти”⁴⁰, “Мороз, Мороз, ходи на кутю!”⁴¹, “Ходи на вичеру, як не йдеш тепер, то й посла не йди”⁴², “Мороз, Мороз, ходи кутю їсти, типер твоя пура. Телючків не морозь, ягнючків. А тепер ходи на кутю”⁴³, “Мороз, ходи кутю їсти”⁴⁴, “Мороз, Мороз, ходи кутю їсти, не морозь ягнючків, телючків”⁴⁵, “Мороза батько звав у хаті: “Ходи, ходи, Мороз, куті їсти”⁴⁶, “Мороз, Мороз, ходи кутю їсти”, – ше й поломпали палцом в окно. А такий же мороз ламсицями – лижемо да хухаємо, щоб видно було, да й просимо Мороза”⁴⁷. В Острівську і Сенчицях діти або господар кликали Мороза на кутю, виходячи надвір: “Мороза кликали: “Ходи, дід Мороз, кутю їсти”. То хазяїн надвір виходив да й кликав. З хлібом виходив, то ж з голими руками не вийде. Якби хазяїн вийшов, а хтось би йшов по вулиці, ну то канєшно, шо б закликали на вечеру”⁴⁸. Гукали Мороза й у відчинені двері: “Постамвляють вечеру, да двемра одчинять і кличуть “Мороз, ходи вечерати до нас”⁴⁹.

Також “запросювали до себе на вечеру і бідних, і симріт. То ж такий обрік був”⁵⁰. Крім цього, подекуди кликали на вечерю вмерлих: “Ходи, там, діду, бабо, ду нас вичерати”⁵¹, “Запрошувать і покойних на вечерю, щоб Господь з ними прийшов”⁵², “Померлих кликали за стіл, як сідали”⁵³, “Запрохували, щоб прийшли ті, шо повмірали. Клали ложки їм і: “Приходьте на нашу святую вичеру”, – то за столом так. “Приходьте, нашії рідніі, на вичеру, на Комляду”⁵⁴. Де-небудь на столі “на рожкум” клали окрему ложку для домовика (с. Неньковичі), для померлих (с. Задовжжя). Її клали так само, як і всі ложки, виїмкаю донизу.

Вечерю переважно починали з куті (при цьому лише у Боровому зафіксовано, що хазяїн підкидав першу ложку куті до стелі). У Кухчому різдвяну вечерю

починали борщем із “козлякамми”, і лише на Щодруху починали кутею. В іншому варіанті з цього села вечерю починали хлібом із маком: *“То почали з маку, і тоді їли борщ, після борщу кутю, взвар, а вже геть останній – знов мак, доїдали вже”*⁵⁵. Ще в іншому: *“Їсти починали борщ перший, з щупачками, синячками сушеними, хто мнєв, той мак починав їсти”*⁵⁶. В Острівську спершу їли кутю, тоді – борщ, а третім – мак. Схоже робили у Задовжжі та Сенчицях: *“Насампемрод ето кутю довбли всі. Помтом – борщу, помтом – булочки з маком і з ягідьмим”*⁵⁷, *“Саме перше брали їли кутю. Потім і хліб з маком, і всьо”*⁵⁸.

Після вечері, як зазначалося вище, у Кухчому йшли до худоби з “поскрімбтушкою”. У Боровому господар брав “пирожка” за пазуху і також йшов до худоби: “треба ж подивитися до худоби, шо худоба робить”. При цьому дивилися: *“Гето яка буде весна – як худоба в кутку стоїть да сіно їсть, гето весна буде мокрая і голодная. Як худоба лежить, гето весна буде ранняя й наємдьона”*⁵⁹. Опісля з тим “пирожком ще ходили до худоби на “Щедруху”. Як зазначалося, подекуди (с. Задовжжя) з хлібом до худоби йшли перед вечерею.

Цілу ніч на Різдво палили свічку (с. Кухче). Залишки вечері на ніч зі столу не прибирали: *“Ето ж вмершії приходитимуть вечерать”*⁶⁰, *“А куті оставляли, шоб стоєла з ложкою кутя, бо то примйдуть покойніки”*⁶¹, *“Не прибирали, бо, кажуть, примйдуть вмерлії ше на ту вечеру”*⁶². Подекуди, крім померлих, очікували на вечерю й приходу домовика: *“Такий уклад, такий закон, шо не прибирали на ніч: настїлником накрили і стоєло до ранку. Хто казав – домовики, домовик якийся – в общем, шоб було на столі всьо. То той домовик – по дому якийся був хазяїн колись. Вже він примїде, бо ж він у хати живе. Ми його й не приглашали – він сам примїде. Так люди казали, шо він в кождий хаті, а на кого він похожий? Він в хати хазяїн, а ми його не бачимо. Знаю тільки, шо ми на Комляду як повичераємо, і вже приглашаємо тих усіх покойних, то вже помтом каже – ето ж домовик ше буде вичемрати. Він не з їми, він сам собі приходить”*⁶³. Зафіксовано й децю іншу мотивацію: *“Зі столу не прибирали з-за того, шо не голили стола на празник”*⁶⁴.

Іноді рештки страв зі столу забирали, проте й у цьому випадку обов’язково залишали хоч ложку куті: *“То зранку мати встане – о, певно, приходили покойники, дед чи баба, бо шось куті мало в мисци оставлось (а ми ж, діти, ту кутю вберем скоро)”*⁶⁵.

Ложок звечора не мили, а застромлювали їх по колу (униз черпачком) у миску чи горщик з кутею. Чи впаде ложка, на ранок не зважали.

У Неньковичах зверху на застромлені у кутю ложки клали хліб або “колямдничка” і накривали “настїлником”. “Колямдничка” потім давали їсти дітям (*“То ж ми, діти: о, – шо то колямдничок”*⁶⁶). У Сенчицях після вечері накривали кутю пирогом і “настїлником”, *“шоб не був голій стїл”*. Хлібину на другий день їли⁶⁷ В іншому варіанті з цього ж села *“пекли колись таку маленьку*

булочку нарочно, з того тіста, що й хліб, і на кутю клали. А як не пекли булочки, то так окрайчика одріжеш, і накривали другим настільником, і воно так і ночувало”. Хлібець, що на куті, зранку разом з кутею згодовували худобі⁶⁸. У Перекаллі накривали кутю “булочкою” хліба, і так само зверху – “пулотенцем”. Зранку йшли до худоби з цією булкою і поздоровляли худобу з Різдвом: “Поздоровляємо тебе з святим Рожеством. Дай, Боже, дожити...”⁶⁹ У Боровому після того, як після вечері сходили з хлібом до худоби, поверталися з ним до хати, клали той “хлібець” на кутю і також застеляли “настільничком”. “Не пішли ж, як тепер, пити горілки, да кавкотіти, да битиса. А ля тому, хоть і було молоко, але Коляда була посная”⁷⁰, – зауважила респондент. “Пирога” зранку до худоби тут вже не носили, а клали на столи до “Щедрухи”.

Залишки вечері разом з окрайцем “пирога”, хліба, поки ще йти до церкви, господар згодовував худобі: коровам, коням, свиням, курам. Залишену кутю, як правило, також зранку на Різдво віддавали курам, усій худобі потрохи. У Боровому кутю віддавали “ввечкам” або спершу давали усій худобі, а вже як лишиться, кидали свині.

Воду, якою помили посуд, подекуди наділяли магичними властивостями: “Як помили посуду на Роздво, то ту воду под грушку віносили, коб родила лучче”. Так робили не лише після Різдвяної, а й після кожної Коляди⁷¹.

Сіно “ночувало” разом із залишками вечері. На Різдво зранку на ньому ще снідали, а тоді прибирали і зберігали ще до Щедрика та до Водохреща, після чого зранку після Водохреща віддавали коровам. Проміж святами це сіно, зв’язане у снопок, стояло у куточку на лаві або так і лежало під “настільником” аж до Водохреща. У Серниках частину сіна зранку на Різдво давали корові, а частину в’язали у снопочок і цілий рік зберігали на покуті. В Острівську сіно зберігали, щоб дати корові після отелу. У Задовжжі його в’язали у пучечок на Василя і зберігали у “холодних хоробах” до другого року (також і “корова може з’їсти, ето ж воно як свячене”). У Кухчому сіно після Водохреща палили у печі. Подекуди на Різдвяний святвечір з-під настільника “тягли колися сіно – який льон наросте”⁷², хоча частіше робили це на “Щодруху” чи “Крещеніє”.

У Кухчому зафіксовано рідкісний різдвяний звичай, який стосувався розпалювання вогню: “Колись на Роздво рамненько [треба було], коб не жінка, а коб чоловік піч підтоплєв”⁷³.

Від Різдва “дві неділі Свімчок робити не можна було”. Від Різдва і аж до “Щомдрика” не можна було пекти нічого, “бо сухий буде вельми год, дощу не буде”⁷⁴. Хліб, “пироги” і млинці пекли вже на Щодрик.

Починаючи від Різдва, два або три вечори свят ходили колямдником (з колядою ходив і вертеп: “Смерть з косою, круль Герод да чорток”). Дорослі ходили колядувати зі скрипкою і два тижні, від Різдва до “Водянухи”. Не колядували лише в тих хатах, де до року був покійник. З маловідомих коляд побутовала, зокрема, така:

*Ой там на горі, там горать огні,
Святий вечор, там горать огні*.
А с того огня іскрина впала,
С теї іскрини Присвята Діва.
Пришли іроди Христа питати:
– Присвята Діва, де Христа діла?
– Занесла Христа в чистій поля.
Пошли іроди поле купати,
Поле купали, Христа ни найшли,
Христа ни найшли, до Діви прийшли:
– Присвята Діво, де Христа діла?
– Занесла Христа в густій ліса.
Пошли іроди ліса рубати,
Ліс ізрубали, Христа ни найшли,
Христа ни найшли, до Діви прийшли:
– Присвята Діво, де Христа діла?
– Пустила Христа да й на нібіса.
Ох ви, нібіса, розступітиса,
А ви, іроди, потопітиса⁷⁵.*

Крім теперішніх загальновідомих колядок, старожили подекуди пригадували ще і давні, так звані “сільські”.

*Стоїть березка, як день білая,
Святий вечор!
На тей бириці золота кора.
Золота кора, срібрана роса.
Вуйшла Ганночка, вуйшла панночка,
Тую корицю да й позбирала,
Занесла її до трух злотничкув.
– Ой ви милії мої да й три злотнички,
Ви іскуйте мні золотий перстїнь,
Золотий перстїнь, срибраний венок:
Йу тому персні красоватиса,
Йа в тому венку повенчатиса⁷⁶.*

Вечір перед **Василем** – “Щомдрик” (с. Старі Коні, Серники), “Щемдрик” (с. Неньковичі), “Щодрумха” (с. Перекалєу, Кухче, Сенчиці, Задовжжя), “Щедрумха”, “Друга коляда” (с. Борове).

“Як заходить Новий рік”, “перед кутьюю ше”, повсюдно ходили обв’язувати перевеслами з околоту або сіна сад – груші, яблуні: “коб лучче родили”, “коб щемдри були, коб родимли” (с. Кухче), “коб родили, ядромні були” (с. Заозір’я),

“шоб щомдри були” (с. Перекалля), “шоб родимло, шоб щомдре було” (с. Задовжжя), “шоб сад родив”, “щоб були щомдри яблука, чи вишнім, чи що там вже...” (с. Сенчиці).

Це робили батько з матір’ю (с. Серники), хазяїн (сс. Борове, Морочне, Сенчиці), хазяйка або діти (с. Задовжжя). Подекуди перев’язувати дерева ходили винятково малі діти: “Малимі об’язовали, коб воно росло, старимі не ходили, воно вод старого не росте”⁷⁷. Інші акцентували на тому, що цієї дії не мала виконувати жінка: “Большинство хочуть, щоб молодії перев’язували, чи там хазяїн, а жінци, кажуть, що не положено і на деревимну лізти, бо можем всохнути, ето колимся казали”⁷⁸.

Своєрідно виглядало перев’язування садовини у Кухчому. Іноді там йшли об’язувати дерева зі скибкою хліба, а іноді – з млинцем: “На Щодруху пекли млинці, з рідкого тіста. А першого млинця пікли великого, і з тим млинцем ішли дерево об’язувати. Крутили перевесла, і до того дерева, шо – я тобі дам млимчик, а ти нам зароди, та так, шоб не но нам хватило, а всім людям. І того млинчика, як уже об’язали все дерево, то скіки є дітей – бо ж обично не старіє, а діти ходили з тими перевеслами із соломи – приходять сідають за стіл і кажуть, шо з’їмо млинчик, да шоб так через зиму до осені діждали, да шоб так яблука і груші їли”⁷⁹, “І млинці на Щодруху пікли, з гречки. Мусово на Щодруху млинці. [...] з тим млинцем бігають по садку і садка оперізивають перевеслечками із млинцем, коб щемдри були, коб родимли”⁸⁰. Дещо схоже робили це і в Острівську: “Млинці на Щедруху печуть і з першим млинцем ідуть об’язують кажне деревцем перевеслами. А тоді собаки його отдадуть. Такий самий був [млинець], як і решта”⁸¹.

Як сідали до вечері, дітям треба було залазити під стіл і казати: “Кох-кох, кох-кох”, – шоб ціплята вийшли, шоб їсчка неслим”⁸², “Гето на Щодруху діти залазять пуд стіл і кокудакають, і сокореть: “Ко-кудак, ко-кудак, ко-ко-ко-ко-ко, ко-кудак”, – і тако лопають (ніби б’ють крилами по боках. – В. Г.), коб квохтали квоктухи літечком”⁸³.

У Неньковичах і Боровому перед новорічною вечерею кликали Мороза: “Мороз, ходи куті їсти. Як не йдеш на Щодрика, то й не йди ніколи”⁸⁴, “О, Мороз, ходи до нас куті їсти. Тепер твоя пора. Ходи на вечерю, а вліто не морозь”, – як хтось по гулиці йшов, то приходив. Поставили кисіль на гокні, а хлопци йшли, а батько Мороза звав, а він вийняв шибку да й потяг той кисіль. Да пришов в хату да смієцца”⁸⁵.

Подекуди святкової вечері на Щодрик не було (с. Серники). Якщо ж була, то Вечерю на Щодруху починали з ковбаси (с. Кухче), першим їли борщ із грибами, а вже наостанок – кутю (с. Борове). При цьому якщо “на Комляду не було випівок, а на Щодруху – то вже старші випівали” (с. Кухче).

У Боровому після вечері йшли до худоби з тим самим “пирожком”, що й після Святвечора: “*Ето вже на літо дивилися [чи худоба стоїть – на голодне літо, чи лежить – на сите]*”⁸⁶.

Гадали на “Щодрика”:

1. “*На Щодруху остав’ели в мисці ложки. Хто, кажуть, до року вмере, стамвляли ті ложечки догори, а посередині булочку клали в ту миску. Та котора ложка перекинеца, то кажуть, до року вмере. На Коляду – не (не робили так. – В. Г.)*”⁸⁷.

2. На “Щодруху” витягали сіно з-під настільника: “*В когом довша сенина буде, то такий льон виросте*”⁸⁸, “*Витягаси ту сенину на Щодруху, і дивилис, чи льон довгий буде*”⁸⁹.

3. Як збирали зі столу сіно, пробирали його: “*Яку зернинку знайдеш, то такий врожай буде: чи з льону, чи з проса*”⁹⁰.

4. Кидали через хату два поліна і дивилися, наскільки близько вони впали. Як одне зачепиться на хаті – не вийде дівчина заміж (с. Старі Коні).

5. Кидали через хату старого постола, “вимстопца”: “*в яку сторону носком упаде, то гето туди заміж пімде*” (сс. Кухче, Сенчиці, Серники).

6. З першим спеченим на Щодрика млинцем дівчата (або й хлопці) бігли надвір (сс. Кухче, Задовжжя, Старі Коні), “де смеття” (с. Серники), “на сміттник” (с. Сенчиці), ставали спиною до будь-якого вугла хати (с. Старі Коні) і слухали: “То там – тишина, а там – собака забрехав, то туди й замож пішла”. У Кухчому це ворожіння було дещо повнішим: “*В якім боци собака забреше, та туди замож піде. А як не дай, Боже, дрова рубають в якім боци, то там бумде покойнік*”⁹¹. Млинця дівчина після того їла.

7. Замотували у “кальсони мужські” (наприклад, у братові) “гребушок” (гребінець) і дзеркало, клали на ніч під голову, і мав приснитися жених (с. Старі Коні).

На Щодрумху молодь ходила “щодрувати” (при цьому люди воліли, “коб хлопці перши почали колядувати, коб не дивки”). Під хатою питали:

*Чи пустиш, пане господарє, до хати,
Чи позволиш щодрувати?*⁹²

Якщо їм відмовляли, могли жартома прощедрувати:

*Пуд вашим окном
Насрала сучка толокном,
Иди, хазяїн, позбирай,
Буде шишка коровай*⁹³.

Отримавши дозвіл, щедрували так:

*Ой рано-рано півні співали,
Щодрий вечор*, півні співали,
А ще раніше пан Іван устав,
Пан Іван устав, братів побудив:
Вставайте, брати, коні сідлати,
Да й поїдемо на полювання,
Заплюємо да й дев'ять бобрів,
А десятую да й татароньку,
Да й татароньку й на вечероньку⁹⁴.*

*Ой ти зозулька рабенькая,
Щодрий вечур, добрий вечур.
Добрим людьом на весь вечур!
Усі луги облетала,
А в одному не бувала.
А в тим лузи тешли тешуть,
Тешли тешуть, церков ставлят,
Церков ставлят з трима вокнами,
З трима вокнами, з трима вуглами.
В одним окенці – ясне сонечко,
В другим окенці – ясний місячик,
В третім окенці – ясні зіроньки.
Ой то місячик – то господарик,
То не сонечко – то господиня,
А ті зірочки – їхні діточки.
Позволь, Боже, зам рок дождати!⁹⁵*

Потрібно зазначити, що різниця між колядкою і щедрівкою часто полягала тільки в рефрені: “Святий вечор” на Різдво і “Щодрий вечор” під Новий рік. Той самий текст рівно міг стосуватися і Різдва, і Нового року (відтак і щедрівників на Зарічненщині часто називали колядниками). Усе ж, побутували тут й тексти щедрівок із притаманним цьому жанрові речитативним виконанням:

*Щодрий вечор, добрий вечор,
Добрим людяма на здоров'є.
В полі-полі плужок стоїть,
За тим плужком сам Биг ходить,
Мати Пречиста їсти носить, Бога просить:
Зароди, Боже, всьому миру бички й телічки,
А нам, дядку, – пувпалянички!⁹⁶*

*Щодрий вечор, добрий вечор,
Добрим людям на здоров'я.
В полю-полю плужок стоїть,
За тим плужком сам Биг ходить,
Пречистая Мати їсти носить, Бога просить:
Зароди, Боже, жито-пшеницю, всяку пашиницю,
Дядьку, дядьку, – Щодрець,
А нам – ковбаси кінець⁹⁷.*

*Щедрівочка щедровала,
Під гокенце подбигала,
Тобі, тіточко, – щодранець,
А мні – в торбочку млинец⁹⁸.*

*...Поведу в Кривий Ріг,
Променяю на пиріг...⁹⁹*

За щедрівку належала винагорода: “На Щодруху млинці пекли, то й самі їли, і колядникам давали”¹⁰⁰, “Діткам давали ковбаси кусок, пирога кусок”¹⁰¹, “Да й винесе пирожиська доброго – булку хлеба білого, да ще й випити...”¹⁰² У Кухчому частували дітей-щедрівників навмисно напеченими булочками-“щадровничкамми”: “На Щодрумху пікли щадровничким: і сам їси ті булочки, і дітям давали, як прибігають щадровати”¹⁰³.

На Василя діти ходили засівати. Тепер засівати ходять і дівчатка, однак люди воліють, щоб принаймні першими прийшли хлопчики.

Вечеря перед “Крещенієм” – “Водяnumха” (сс. Кухче, Сенчиці, Серники, Неньковичі), “Посна Колядам”, “Голодна кутя” (повсюдно).

Куті перед “Крещенієм” не робили (с. Серники) або робили не всі (с. Заозір’я).

Увечері святили воду. Допоки її не набрали, їсти не можна було. Перед вечерею насамперед робили три ковтки свяченої води, кропили нею “хату, хоромми ті холодні, все хадзайство”, лили в колодязь, “щоб була вода свячона”, “коб сьвятая вода була”. Минулорічну свячену воду господар віддавав худобі. Зберігали її на п’єцу – “вона ж помочная”. У Кухчому кропили “хороми” до сходу сонця.

Після вечері на дверях і на вікнах у хаті та знадвору “побілом” (крейдою) малювали хрести, також обводили крейдою хліви, хати (сс. Кухче, Борове, Сенчиці): “Но не за сонцем, а напротів сонця, так як і паска святіца – напротів сонця. Це вже, кажуть, не бура не буде брати, нішо, як напротів сонця”¹⁰⁴, “То ето казали, що хату обводити – щоб миши в хату не лізли. А крести – бо то ж Крещеніє”¹⁰⁵.

На “Водянуху”, як і на Коляду та “Щодруху”, також “смичуть” сіно з-під настільника: “О, – каже, – то вже такий льон зародить великий”¹⁰⁶, “Діти на Водохрище витягають – як довгу сенину висуне, то раді, шо льон

*наросте, а як кумценьку – о, вже льон не зародить*¹⁰⁷. Робили з того сіна “крести”, “хрестики”, і чіпляли до кожної ложки (сс. Сенчиці, Неньковичі): *“То з сіна зробив хрестик, да обмотав сіном да положив, да й лежить, – то всі ложки так, хто там вечерав. А врано вже тиї хрестики у вікна позатикали*¹⁰⁸. В іншому варіанті зі Сенчиць хрестики на ніч затикали у вікна і клали під ложки, а на наступний день хрестики з-під ложок збирали і першими запалювали піч, а хрестики на вікнах збирали вже аж через тиждень: *“А гети, що в окнах, то стоєли неділю вони. І казали – тре’ знсти, бо буде довго льон цвимсти, як довго будут стоєти*¹⁰⁹.

Зранку, ще до сходу сонця, сіно разом з залишками куті та іншої вечері збирали і віддавали корові (Крім окремих випадків з Кухчого, коли сіно палили у печі). Дехто лишав трохи сіна і *“потім куру садили, як сідала кура нестись*¹¹⁰, *“Того сімнца крохи кимдають да ще як уліто квохчуть кури, да ще под куру покрохи підкладають*¹¹¹.

На саме Богоявлення, як і після кожної Коляди, частували худобу “пирогом”: *“Бере крохи хліба того вламає і дає по кусочку і кобилци, і корови, і свінкам, і теї куті повкидає, і сімнца того подаєм*¹¹². У Боровому зафіксовано варіант, коли після “Крещення” віддають худобі саме того “пирого”, з яким гадали на весну і на літо і який лежав два тижні на столі¹¹³.

Стосовно дня **Трьох святих** (12 лютого) на Зарічненщині побутує така прикмета: *“На присвяток Трох святих як под вуглом нап’єца півень води, до под кустом навесне наїстца віл трави. А якщо не буде под вуглом келя хати води, до буде весна холодная*¹¹⁴.

Схожа прикмета стосується і **Стрітєння** (15 лютого): *“Як на Стрітєння нап’єца півень водици, то на Юрія наїстца віл травици*¹¹⁵. Також побутує на Зарічненщині уявлення, що *“На Стрітєння зима з літом стречасца*¹¹⁶. У цей день на всіх дверях і вікнах у хаті випалювали свічкою хрести, “шоб було все добре”.

Початок весни за старим стилем – прп. муч. **Євдокії** (14 березня). У цей день, як і на Трьох святих та Стрітєння, робили прогноз на весну: *“Як на Євдохи води по воломки, то вже буде весна*¹¹⁷.

Продовжують перелік фіксованих весняних свят, про які в народі побутують певні традиційні уявлення, так звані **“Сороким”** (40 мчч. Севастійських, 22 березня). У цей день на Зарічненщині варили сорок галушок, які їли помащеними олією (сс. Неньковичі, Сенчиці).

На **Благовіщення** (7 квітня) пекли “лапки бусньові”, “бузькові лапки”. Як бачили бузька, казали: *“Бузько, бузько, дай мені свою лапку, а тобі на моя*¹¹⁸. Печиво по цьому давали їсти дітям, їли самі (сс. Неньковичі, Сенчиці). Вважається, що *“на Благовіщення даже пташка гнєзда не в’є. Як возьмеш в руки яйцо да посадиш, шоб висидєла ціпукам, до буде калека. Їсти – до бери, а як маєш садити, до буде калека*¹¹⁹.

До Благовіщення робити на землі не можна було: *“Кемдишні люди з Благовіщення землю чіпали”*¹²⁰, *“Землю до Благовіщення не чіпали. І до Благовіщення – крий, Боже, – не треба було кулка в землю бити. Не городили люди. То Бог землю благословить”*¹²¹.

Благовіщення і наступний за ним день **Благовісника** (собор арх. Гавриїла) вважають “варовитими” (хто працює на таке свято, буде покараний): *“Варовити празники – на Благовіщення і на Благовісника, семого і восьмого квітня. То, казали, не можна ниць робити, бо гето варовиті света: їздив венгер, лемшав коней, то на Благовісника вимлешав коня, і кінь здох за три дні”*¹²².

Типового для інших теренів України уявлень про те, що на Благовісника грім і блискавка прокидаються після зими, на Зарічненщині не виявлено (хоча поняття “варовитого” свята найчастіше передбачає покарання за роботу саме блискавицею). Загалом же, почувши перший у році грім, опиралися спиною об хату чи яку-небудь “деревину” (залежно, коло чого у цей момент стояли) і примовляли: *“Грім гримить, а мене спимна не болить”*¹²³.

Юрія (6 травня) – велике скотарське і хліборобське свято. На Зарічненщині, як і на інших українських теренах, це був день ритуального вигону худоби, обходу полів: *“Колись на Юрія на ромсу худобу вигонили рано”*¹²⁴, *“Колись на Юр’я, то ходили пу пулях з батюшкою, над житом поправлять, щоб родило”*¹²⁵. У Сенчицях гадали у цей день на врожай: *“Мусить (здається. – В. Г.), на Юрея ішли старі люди з хлібом на поле, і клали хліб в одному кінці, а самми йшли в друмгий кінець і дивилися: як видном хліб, то, значить, неврожай буде, а як не видном хліб, вруна єсть, – то буде добрий врожай”*¹²⁶. Зранку на Юрія вважали добрим посадити гарбузи: *“Поки ше в церкві не правица, то треба гарбузи посадити”*¹²⁷.

Більшість звичаїв та обрядів весни і початку літа пов’язані з рухомими святами, відлік яких починається від **Масляної**. У цей тиждень, як і повсюдно в Україні, на Зарічненщині були “замговини”: їли молочне, зокрема сушений сир розмочували, клали у масло і їли.

У перший день посту був **“Полоскозуб”** – то “зуби полоскали” горілкою (сс. Серники, Сенчиці).

На **“Хрестці”**, **“Середопісте”** (середина Великого посту) варили галушки і пекли так звані “хрестіки”. Як господар проходив першу борозну під яровину, сідав і їв хрестика (сс. Сенчиці, Кухче, Задовжжя). Найповніше про ритуальне використання цього печива розповіли у Задовжжі: *“Зажинати з хлібом йшли, такі крестіки пекли на Крестці, у Середопісте. Ето їде хазяїн у поле горати, то крестіка бере, пастух жене корови, того крестіка бере, ідем зажинати, тоже крестіка берем, о, з тим крестіком, з хлібом ідуть зажинати. А дожинати тоже ідеммо з тим крестіком”*¹²⁸. Схоже як з Благовіщенням, подекуди вважають, що перший раз “ворушити землю” можна було саме після Хрестців. *“То вже, кажуть, перехрестив, благословив, отоді вже можна іти в поле”*¹²⁹.

На “**Вербницю**”, згідно з християнською традицією, освячували в церкві вербу. Цією освяченою “вербинкою” вперше виганяли на пашу корови (с. Борове, Кухче, Серники): *“Це, кажуть, корова ходить добре буде на грудю да на низу, з тею вербинкою”*¹³⁰. Принісши цю вербинку з пасовиська, її затикали де-небудь у хліві. На перший вигін стелили на порозі хліва рушничка і клали на нього хліб та яєчко, щоб корови переступали. Хліб та яйця після цього несли до хати і їли (с. Борове). У Серниках переганяли корови через покладеного на порозі “амртуса”, спеченого на Провідну неділю. В Острівську виганяли корів не вербою, а сосонкою. Пригнавши худобу з паші, сосонку застромлюють у хліві над дверима – “кажуть, шось для худоби помагає”. Там вона висить, поки не обсохне і не обпаде сама. Освячену ж на “Вербницю” вербу острівчани, ідучи з церкви, застромлюють на могилах родичів і коло “хрестика” (фігури). Останню вербинку кладуть за ікону – *“кажуть, не буде грім бити”*¹³¹.

У **Чистий четвер** заріччяни робили лад у хатах, зокрема оббілювали (на цей вид роботи у році було чимало обмежень, пов’язаних з темою поминання померлих).

Вогнів перед **Великоднем** на Зарічненщині не палили, водночас усю великодню ніч у хаті мусила горіти свічка (с. Сенчиці). Зверху на спеченому до Великодня хлібові виробляли хрест з тіста: *“Хрести на хлібови – это вже на Паску робили”*¹³², *“З хрестом печемо на паску. Такий хліб, і з хрестом, і шоб лежав той хліб на столі до Провідд. То паску таку здобную печем”*¹³³.

Пофарбованими “цибульником” крашанками на Великдень бавилися: *“Билиса крашанками: як твоє яйце розіб’ю – давай мені бимтку. То – пухам, а то – дзюбомк (Тому подекуди фарбували не звичайні яйця, а зноски, оскільки їх вважали міцнішими. – В. Г.). Квохтумху грали. Беруть подкатювають, подкатювають: хто останній покотить і зачепить ті всі яйця, то виграв квохтумху. Їх штук двадцять там, може. Виберуть таке місце, шоб тудя не котилоса. Та вже як покотица поміж тії яйця, то вже виграв, а як не покотица, то програв”*¹³⁴.

Невід’ємну складову народного календаря Зарічненщини становлять веснянки, які молодь вечорами співала за селом. Крім цього, найбільш типового для Полісся терміна, тут їх називають ще “веснянниє пісні”, або ж “троєцькі пісні”, “трійцові пісні”. Найчастіше веснянки починали співати після Великодня (“В піст не співали, після Паски вже”). Давнішим за походженням, вочевидь, є інший термін початку співання веснянок – з першими ознаками весни, з весняним потеплінням: *“Веснянки начинали, як кому надумаєца, як сніг росте”*¹³⁵, *“Троєцькі починають од самей весни. Як ще не роставало, до бало, то вже діти малії на гори скачуть”*¹³⁶. У Серниках веснянки починали співати з “Оробейка” (*“Это як розтавало, то діти маліє беруца за руки в коло і сповають того Оробейка. І вже начинаюца веснянниє пісні, троєцькі”*¹³⁷), у Старих Конях – з “Володамра” (*“Посля Паски за тиждень, у понеділок,*

*Володар співаєца, после Володара співаюца вже веснянки*¹³⁸). Крайніми термінами їх виконання називали Трійцю, Тросцький тиждень (тобто виконували їх до Петрівського посту): *“После Трійци ше тиждень трійцові співали, а там вже жнива [співають]. [...] Тросцькі пісні співали усю весну до жнив*¹³⁹.

Весняний репертуар заріччя складають і типові веснянки, і тексти інших жанрів (як-от балада про “тройзілля” тощо):

*А в оробейка жінка маленька,
Сидить на колочку, праде на сорочку:
Що введе нитку, то пошиє свитку,
Що введе пувтора, то пошиє рукава*¹⁴⁰.

*Володар-володар, (2 р.)
Йодчиняй ворота (2 р.)
Їде пан-сирота (2 р.)
Ще й малеє дитя, (2 р.)*

Потрасут на винок.

– *Ой нащо вам вінки?*
– *Бо в нас хлопци-девки.*

На мурави на турави
Доц покropив, доц покropив,
А маленьких діточок
Бог зсиротив, Бог зсиротив.*

*Весна-красна, що ти нам принесла,
Гей, гей, що ти нам принесла?**
*Хлопчикам кийочки подпиратиса,
А девкам клубочки зодеватиса.
Вилетіла гуска із под куста,
Винесла вона гарнець меду:
Оце вам, дівочки, обід і вечера,
Обід і вечера, і з медом печеня.
Вилезла жаба із печери,
Винесла вона гарнець дьогтю:
Оце вам, хлопчики, обід і вичера,
Обід і вичера, ще й жаба печена*¹⁴¹.

– *Весна-красна, що ти нам принесла,
Гей, гей, що ти нам принесла?**
– *Старим бабам да й по кийочку,*

*А хлопчикам-девочкам да й по веночку,
Старим бабам – попиратисю,
А молодьожу – красоватися*¹⁴².

*– А ми просо сеяли, сеяли,
Зельона наша доброва!
– А ми просо витопчем, витопчем...*¹⁴³

*Ой пойдю ж я туди, де ж ніколи не ходила,
Чи не найду того, що й вірно й любила.
Ой кого ж любила, той стоїть за плечима,
А кого й не знала – с тим на шлюбі стояла.
Ой не стій ти за моїми плечима,
Не проймай мене ти своїми й очима.*

*Ой ти ж зозулька, ти ж рабенькая пташка,
Да не куй, не куй, бо й на сердейку важко.
Ой як же мнє, зозуленьці, не ковати,
Годовала детки – ніким замишляти.
Ой виленув соловейко з бору,
Да побрав-пов'їв мої діти з собою.
Ой не журиса, ти наша й мати, нами,
Пудростуть крилца – поленемо й сами.
Поленемо – те й у бир, те й у поле,
Перейшов помжар – пиженька в ножки й коле.*

*Пасвила й воли по зеленій дуброві,
Да й зобачила три козаки на розмові, (2 р.)
Да зовуть мене на воронії й коні: (2 р.)
– Да ходи ж, дєвчино, на воронії коні,
Завеземо ж тебе, де ж не була ніколи.
– Рада б я з вами, три ж козаки, поїжджати,
Єстя у мене вельми старенька мати.
Єстя у мене старенькая мати, –
Крий Боже смерти – нікому й похавати.*

*Зийди, зийди, зіронько вечірна,
Вийди, вийди, дівонько бесідна.
Хоч я й зійду, то й не буду светити,
Хоч я вийду, то й не буду говорити.
Зийшла й зирка, всеє поле осветила,
Вийшла й дівка – три козаки звеселила.*

*Зозуленька кує, соловейко чує,
Вин знає, де ж мой милой ночує.
Коли й у дорози – принеси ж його, Боже,
Йа коли в корчомци – покарай його, й Боже.
Покарай його, Боже, великою й бедую,
Що й вин п'є-гуляє із чужею й жоною.
Вин чужую жінку цилує-милує,
Йа мні ж, молоденькей, нагайку готує¹⁴⁴.*

*Ви садітеса, молодички, в плавички
Да поїдемо до й нажнемо травички, (2 р.)
Позастилаємо старокінські й улички.
Нехай тая трава по вулоньци зеленіє,
Нехай той козак по дівчиноньци мліє.
Нехай тая трава по вулицци повсихає,
Нехай той козак по дівчини помирає.*

*Ой спозволь, Боже, да лотаті дождати,
Да поїдемо до Марусини в свати.
А Марусина да й недужа лежала,
Червоним шовком головоньку з'язала.
Ой приїхали три козаки й з полку
Да й роз'язали й Марусини головку.
Йодин козак каже – я Марусину й люблю,
Другий козак каже – я Марусину й озьму,
Третій козак каже – я три коники маю,
Я Марусини трійне зілле достану.*

*Ой а шо же тая бідна вдовонька діє –
Неворане поле, а пшениченьку сіє.
Ой а посіявши, вона стала волочити,
Поволочивши, стала Бога просити:
– Зароди, Боже, ту пшениченьку в полю,
На людськую байку, на вдовиную й долю.
Ой іще вдова да й до хати не зайшла,
А вже люди кажуть, що пшениченька зийшла,
Ой пошла й удова ту пшеницу глядіти,
А там вивела перепілочка й діти.
Ой хто й забере перепілчини діти,
Аї діє аа́ а́оа́а́ о́о́е́д́е́ ді́е́е́ о́а́і́д́³о́д́¹⁴⁵.*

Тиждень після Паски – **Провідний тиждень** – подекуди має назву “Сухого”. У цей період (включно зі самими Проводами) не сіяли, не садили, не городили, – тобто загалом не чіпали землі: “*Не сіють той тиждень, сухо буде*”¹⁴⁶, “*Посля Паски – Сухий тиждень, садити не можна було*”¹⁴⁷, “[не городили,] *бо буде суша вельми велика*”¹⁴⁸, “*дощ запретиши*”¹⁴⁹, “*бо дощ не піде*”¹⁵⁰. У Серниках вважали, що “*На Великодний тиждень не можна пекти ні біліна, не хлеба, до Провіднеї неділі [...], бо не буде дощу*”¹⁵¹.

Провідну середу також часто називають “Суха середа”. Повсюдно вважають, що в Суху середу не можна працювати у полі, “не чіпають землі”, бо “суша буде”. Близькими до цих уявлень є і заборони на працю в полі у так звану “Градову середу” (не робили, бо “град пуб’є дубро”; також зафіксовано одиначне свідчення, згідно з яким “*на поли на градову не роблять, бо мороз поморозить*”¹⁵²).

Одноставності у хронологічній закріпленості вказаних днів на Зарічненщині немає: Суха середа – перед Паскою (с. Острівськ); Суха середа – середа після Паски, а Градова – після Трійці (с. Борове, Задовжжя, Заозір’я, Сенчиці, Серники, Неньковичі); Суха середа – перед Трійцею, а Градова – після Трійці (с. Кухче); Градова середа і після Паски, і після Трійці (сс. Прикладники, Сенчиці); Градова середа після Трійці (с. Серники).

Провідний четвер – це “Умерлих Паска” (с. Заозір’я), “Паска покойників” (с. Неньковичі), “Намска Паска”, “Вмерлих Паска”, “Намский Великдень” (с. Сенчиці), “Вмерлих Великдень” (с. Борове), “Намский Великдень” (с. Задовжжя), “Навський Великдень” (с. Серники), “Навский Великдень” (с. Кухче).

Повсюдно в цей день поминали покійних на кладовищі: “*Не робили [...], йшли на момглици, і батюшка править*”¹⁵³, “*На момгилки йдуть*”¹⁵⁴, “*То ходять на кладбіца до родичув, там обід роблять, крашанки носили, а більши нічого*”¹⁵⁵, “*То в кого, як от ще но рік умер, то йдут на кладбіца, помоляца*”¹⁵⁶, “*Тепера в нас богослуженіє йде, а посля богослуженія на момгилки йдуть. Бамло, неслим яйца, хлеб, скатерть несли. Застелять могилку, положать хлеб, яйца, приходить стамрець, бало, пумолитьса Богу, оддають той хлеб, оддають тії яйца йому, вон забірає. То на Навский великдень і в неділю Провідну тепер. А бало, раньче комлись, комлись, до в неділю не йшли, а тільки в четвер. А тепера вже гетії всі года, то і в неділю йдуть*”¹⁵⁷, “*То йшли на момгилки, несли продукти, випивали, молилися. Як мале таке вмре, то яйце закопоють, а так то свяченої паски покрошки всім. То батюшка каже, шоб не клали тепер на могилу, а шоб клали на крест, то пташечка яка подовбе. Як мале, то кладуть яйце, а старим яміца крашені не кладуть. Отаким – п’ять-шесть, восьм [років], до десяти. Колись в мене був крищомний, то я ше примповноч біжу, бо ж крашанку дадуть*”¹⁵⁸.

Виявляється в обрядовості Навського Великодня й аграрна тематика: “То несуть яйця, пасочку. Хто цукерки несе, то деткам оддають, любим деткам, на могилу не клали ті цукерки. Шкарлупки яєц тих свячених, яйця ж оставляли до того четверга, бо то вечера мала быть така сама, як на Паску, і ті шкарлупки, шо на Паску всі лупили, то складали в одну миску – ето де будяки росли, те поле обсівали тими яйцями – пропадав будяк на полю”¹⁵⁹.

В окремих селах Зарічненського району ще у середині минулого століття побутував архаїчний звичай у **Провідну неділю** (рідше – в понеділок) “гонити зиму”¹⁶⁰. У різних селах зиму проганяли по-своєму: кидали їй услід зношеними постоломи*, деркачами, яким-небудь паліччям, піском, кістками з великоднього столу. Проганяли зиму за ріку, на далекі села. Як сакральне місце подекуди використовували смітник. Траплялося, що дійство супроводжувалося ритуальним споживанням млинців (що нагадує обрядовість Масниць), а топлення вбраної соснової гілки, як це робили у Старих Конях, наближує вигнання зими до низки інших масничних, великодніх та купальських звичаїв з нищенням персоналізованих образів потойбіччя.

Зважаючи на раритетність записів про звичай “гонити зиму”, подамо розповіді про нього без змін:

1. “Вимстоццы – Проводи були посля Паски, в понеділок. Зимум гонили. Назбираємо тих вистоцув і гонять зимум:

Ану, зима, до Бумчина,
Бо ти нам докучила!
Ану, зима, до Пітра,
Бо ти нам допікла!*

То там Бумчин є, ото за рекою. Да тими вистоццями, да тими вистоццями! Кидали. Ідем селом, кидаєм, да геть на горум занесем да й палим. Та вже там всі складуть тиї вистоцци та й спамлять. І деркачі старі, і кольоса такиїво, в обшем, старе все. Так просто тих вистоццов не викидали, сохранияли – будем зимум гонити. То на горимці накимдаєм повно або в хлеві де збоку”¹⁶¹.

2. “Зимму колися проганяли діти. Наберуть якихось деркачів чи шо і:

*Ану, зима, до Бучина,
Бо ж ти нам надокучила!*

То ідуть усім селом да кидають, проважають, діти”¹⁶².

3. “Вийдуть діти малиї на Проводи, поберуть якийсь памлки, бежить і кричить, зиму гонить. Великі то не ходили”¹⁶³.

4. *“Як ми були малиє, то на Проводи, ето в Проводну неділю посля Паски, то був такий обичай, шо ми брали стариї постолы і бігли пу дорози і кидали вперед і кричали:*

*Іди, зима, до Бучина,
Бо ти нам надокучила!
Іди, зима, до Пара,
Бо ти вже нам надопекла.*

І так бежимо, і кидаєм, і кидаєм тим виступцем, пока не проженем. Не палили їх. То по одному тільки брали. “Ану, дівчата, давайте будемо прогонити зимум”, – і хто якого намйде, такого і бере”¹⁶⁴.

5. *“Зимум вигомнили на Пруводну неділю:*

*Іди, зима, до Бучина,
Бо вже ти нам докучила!
Іди, зима, до Петра,
Бо вже ж ти нам допекла!*

І так за ворота песком кимдали, чим попало...”¹⁶⁵

6. *“Як зиму проганяли, вже тие, шо холодец варать перед Паскою, да тие ж кости все позбирають да в одне мімстечко покладуть, а тоді вже на Провидну неділю тие кости берем і:*

*Іди, зима, до Бумчина,
Бо ти вже нам накучила!
Іди, зима, за реку,
Бо будем бити по бокум!*

Та й кимдаєм тими костямми, зимму проганяєм. То виходим за огороди, а там в нас речка, да й гоним зиму за речку. Там в нас така трава була, да й кимдаєм їх по сеножамті. То на Проводну неділю, в неділю кидали”¹⁶⁶.

7. *“Посля Паски в неділю, на Проводи, то тоже пекли млинці, і йшли з тими млинцема, і тоже на смітнику, такії постолы були з лози, і на сміттники їх вже викидали і казали:*

*Іди, зима, до Бумчина,
Вже ти нам надокучила.*

І з тим млинцем вже так скакали, і їли його, і вимстопами кидали тими, щоби зиму прогонити. То молодії, діти робили”¹⁶⁷.

8. *“Ідем до церкви співаєм, і берем таку голляку, голину соснову невелику, да якийс хлопець-шутнік, і лєнтами (косничків нав’яжем), і тії стомпки начіпляєм на ту соснинку, всяке такево... І одна бойовая така несе то наперьод, а всі ззаду, співаємо, до річки:*

*Ану, зима, до Бучина,
Бо ти нам надокучила!
Ану, зима, до Століна,
Вже ти в нас настояла!
Ану, зима, до Кракова,
Ти будеш там однакова!*

Ето переспіваєм і вже беремо песок і в річку кидаєм, усе, і ту соснину з постольнякамми в ріку кидають, та голляка попливе... І устопки в річку кидали, то ж в кожній хаті були. А так то палили ті устопки”¹⁶⁸.

9. Мотив проводів зими звучить у весняних піснях і в тих селах, де про сам звичай уже не пам’ятають:

*Проженем зимму за двир, за долину,
Гей, гей, за двир, за долину,*
Нехай тая зимма да й волочица,
А нам тая зимма да й не хочецца¹⁶⁹.*

Перед **Знесенням** землю до обіду ще “чепали”, а після обіду вже не робили, “бо Христос ніби сів опочивати”. На наступний після Знесення день починали працю у полі після обіду, після другої години, “бо він уже вознісся, сів, опочив”¹⁷⁰.

На **Зелені свята** повсюдно маїли кленом (“клін”, “кльон”), ясеню (“ємсинь”), в’язом (“в’єз”), березою (с. Сенчиці), липою (сс. Неньковичі, Сенчиці, Старі Коні) коло дверей, по вікнах, за іконами. У Неньковичах біля входу хати попарно вкопували чотири берези, у Серниках – деревце “кльону”. Підлогу встеляли аїром – “лемпихом” (с. Кухче), “лемпихом” (сс. Сенчиці, Неньковичі), “яїмром” (сс. Серники, Сенчиці, Борове), “ягїмром” (с. Старі Коні). Подекуди май стояв “од неділі до неділі” (с. Серники), принаймні більше дев’ятьох днів його у хаті не тримали, “бо огірки пустим цвітом цвісти будуть” (с. Кухче). Найчастіше ж май збирали вже через три дні. По цьому “лемпих” викидали надвір або у хлів корові, а спорадично закопували у яму для зберігання картоплі: “то миши не гризуть”, “коб миши не нападали”, “шоби миши бульоб не їли”. Гілочки дерев повсюдно палили у печі: “на смеття не викидали, шоб не валялося сватее”, “хай йде до Бога димом”.

Тиждень після Трійці – це “**Русалний тиждень**”, або ж “Русалница”, “Росалница” (сс. Перекалля, Кухче, Заозір’я, Борове). Лише в Задовжжі так називали тиждень перед Трійцею, а у Сенчицях і Неньковичах поняття Русального тижня не зафіксовано.

Трійця і весь наступний тиждень пов'язані на Зарічненщині з уявленнями про русалок. Тут ними найчастіше вважають засватаних, “запитих” дівчат, котрі померли до заміжжя; також русалками нібито стають усі померлі або лише померлі діти. Остерігаючись їх, у цей період остерігалися виходити до води і в поля – у жита чи коноплі¹⁷¹. Також увесь тиждень після Трійці не можна було полоти льону, “бо все всихати буде” (с. Кухче), тому “старалися до Трійці льон пуполоти”.

У середу після Трійці – так звана “**Градова середа**” (про варіанти у назвах середи до і після Трійці та пов'язані з цими днями забобони див. тиждень після Великодня).

Четвер після Трійці – це “**Наммска Трійця**” (с. Сенчиці, Задовжжя), “Намвська Трійця” (с. Серники), “Трійця покойніков” (с. Неньковичі), “Троїца померлих” (с. Кухче), “Вмерлих Трійця” (с. Перекалля), “Умерлих Трійця” (с. Заозір'я), “Русалка” (с. Борове). У цей день відвідували кладовище, спорадично робили там обід: “*То ми празнуємо той день, не робимо нічого*”¹⁷², “*То в нас з обідами не ходили, то в Рокитнівському районі ходили. Але на могилки в той четвер то ходили*”¹⁷³, “*Не робили [...], йшли на момглици, і батюшка править*”¹⁷⁴, “*То в кого, як от це но рік умер, то йдут на кладбіца, помоляца*”¹⁷⁵, “*Йшли на момгилки, несли продукти, випивали, молилися*”¹⁷⁶, “*На момгилки йдуть. Заносять шо-небудь, якусь кленину, затикають в могилу кльон*”¹⁷⁷. У Серниках на кладовище у четвер не ходили і не святкували.

Лише у Старих Конях вдалося зафіксувати термін “**Розигри**” – так тут називали неділю після Трійці: “*То на ті Розигри розігралоса літо з весною: весна одиходить, а літо приходить*”¹⁷⁸. Водночас жоден респондент не вказав, що наприкінці Русального тижня русалок коли-небудь проводили назад на “момглиці”.

Спорадично на Зарічненщині збереглися ще відомості про давній троечний звичай обходити село з “**Кустом**”¹⁷⁹. Зокрема, “Куста” вбирали у Серниках, Старих Конях і Неньковичах. При цьому в Неньковичах змогли пригадати лише самий факт побутування цього явища: “*При нашой пам'яті Куста не вбирали, – ше хіба в нас жонка є стара, дев'яносто літ має...*”¹⁸⁰ В інших двох селах респонденти самі брали участь в обрядовому обході села, де центральною фігурою була вбрана кленовим гіллям дівчина:

1. “*Вберем девку, да й заведем, да й дадут і випити, і закусити, да й громшей ще, як люди багатії. Да й назбіраєм громшей, да дамо музыкантові, заплатим, да він грає, а молодьож танцує. І венка Кумсту давали, і плаття хороше. То назбирамм громшей, да йдем у лавку, да накупляють всьогом... Хто співає вельми хороше, того за Кумста брали.*”

*Убобрали Куста із зеленого кльона,
Вийдит, пані, з нового ж покою.*

*Дайте ж Кусту хоч по золотому.
А в нашого Куста черевички помокли.*

*То в неділю співали. Тиждень цілий ходили співали Троєцький, після Трійци*¹⁸¹.

2. *“На Трійцю вбирали дівчину. Венка наложать, кльоном опутають да й ходять од хати до хати да й сповають. Венок із різних зілляй. Так густо її кльоном, довгими ветками, пообв’язують. То був троєцький Куст. Замужніх, мусить, за Кумста не брали.*

*Трійца, Трійца, Присвятая Богородица,
Як насієм льонку, то й нехай зародица.
Як зародица – то й ля мене, молоденькеї,
Як не зародица – ля свекровки лихенькеї*¹⁸².

3. *“То з айру спідничку робили, а клен до блузочки пришивали, і веночка з квітів. То на другий день Трійці водили. Один Куст на село був. Питаєм, чи можна, чи приймаєте Куста. І зараз ходим. Ще весну-другую заспіваєм. Гостили, а хто й гроши дає, то ми ті гроши на церкву... Букети польові в руках всі носили і клен носили. То збираюца дівчата: “Ходім проведемо Кумста...”*

*Йой убрали Куста йув зелений кльон,
Поведемо Куста до пана йу в покой, (2 р.)
Ой вийди, пані, дай Кустові золотой.
Йой нашого Куста ніженьки невеличкі,
Треба купити Кустові черевички.
Ой коло Куста сочовиченька й густа,
Хто її скосить, той Куста попросить.
Ой убрали Куста йу в зеленєє гілле,
Поведемо Куста господару на подвер’є.
Вийди, господару, ти на Куста подивиса,
Чи доларами, чи золотом розплатиса.
Йа в нашого Куста ніженьки невеличкі,
Треба б купити Кустові черевички*¹⁸³.

На **“Купального Івана”** (“Івана Петрівного”, “Купайло”, 7 липня) коло церкви палили вогнище (сс. Нобель, Сенчиці). На дверях чіпляли букетик “громничника” (пижма) (сс. Заозір’я, Задовжжя). Цього дня на Зарічненщині стосується заборона на купання, пов’язана з уваленнями про русалок.

Не можна було купатися й після **Іллі** (2 серпня). При цьому подекуди цю заборону також пов’язували з русалками: *“Як прошов вже Іван Купальний да*

*прошла Ілле – то не купайтеся, бо то вже после 'Ллі русалки купаюца, то купатись не можна було, йти у воду не можна було, бо каже, як замйдеши у воду, то можуть забрати, – русалки очі позаливають, і не вийдете з води. Ето вже вони купаюца аж до Сплемня, Успенія Божої Матері, двадцять восьмого серпня, три неділі*¹⁸⁴. Водночас у більшості випадків мотивації на заборону купання не було – “то то вже не купатись, бо не можна вже”.

Про свято **Ганки** (Успіння св. Анни, матері пресв. Богородиці, 7 серпня) на Зарічненщині побутує така оповідка, яка стосується заборони на роботу: “*На Ганки одна жінка каже – гето треба помити пудлогу. І їй ніч не дала спати – іди мий пудлогу. Ходить, каже, кала мене і каже – уставай іди мий пудлогу. От їй видавалоса, що хтось так говорить. Значить, не можна заказувати, що от я буду робити*”¹⁸⁵.

На **Маковія** (Макавеїв, 14 серпня) освячували у церкві маківки.

На **Спаса** (Преображення Господнє, 19 серпня) освячували всякі колосочки, що мали для засіву: жито, пшеницю, овес, мак... Для засіву і на озиме (жито), і на ярину (овес) використовували якраз це освячене зерно (сс. Кухче, Сенчиці, Перекалля, Серники, Заозір'я, Неньковичі). Подекуди його давали курчатам, а з порожніх колосків робили кропило для покійника (с. Острівськ). Також на Спаса святили яблука, грушки, моркву, мак тощо.

Якщо на “**Паликоп**”, “Паликомпа” (Пантелеймона, лік., вмч., 9 серпня) робити у полі, то грім ударить і спалить копу (сс. Серники, Сенчиці)¹⁸⁶

Жнива. Початок жнив – “зажимки” на Зарічненщині переважно приручували до певних днів тижня. Це або вівторок і п'ятниця, або середа і п'ятниця, але ніколи не понеділок: “*Найбільше зажинали у вівторок і п'ятницю. То, будьто, найсвятніші дні*”¹⁸⁷, “*В важній дні (у понеділок) не зажинали. В вівторок і в п'ятницю зажинали*”¹⁸⁸, “*Зажинали в середу або п'ятницю, коли поспіє*”¹⁸⁹, “*Люди все починают в середу, п'ятницю*”¹⁹⁰.

У поле йшли в чистому одязі (подекуди брали з собою ритуальне печиво), перед початком жнива просили у Бога благословення: “*У чистому йшли*”¹⁹¹, “*Якби в брудному прийшов жати, то вже обговорляють, що до хліба в нечистому прийшов*”¹⁹², “*Як йшли жати, то всі – в чимстеньком-чимстеньком. Коня там розпрагли, приготувалися, стали на коліна і моляца Богу, шоб Господь поблагословив. А тоді зажинають*”¹⁹³, “*Зажинати з хлібом йшли, такі крестіки пекли на Крестці, у Середопісте*”¹⁹⁴.

Зажинала, як правило, господиня, хоча у Неньковичах виявлено архаїчне за походженням свідчення, що “*Самий старший хазяїн зажинав, дід*”¹⁹⁵.

У Заозір'ї і Боровому зажинали не правою рукою, як звикло, а лівою: “*Лівею, кажуть, треба зажинати, коб спинам не боліла*”¹⁹⁶.

У Боровому зіжатою першим снопика зберігали до Колядних свят: “*Три рамзи зажнеш лівою рукою, да ззяжеш, да потім поставиш [на Різдво на*

покуті]. А потім худобі, да курам [віддавали], отаке¹⁹⁷, “От зажинають, да тако снопка з’яжуть, да того першого снопка становили на Роздво в кутку. Стояв там од Роздво до Крещенія. А послі житечко обимнуть да засивають тим житем. А солону худобі виддають¹⁹⁸”.

В інших селах Зарічненщини перші зіжаті стебла мали інші функції. Ними “на славу” оперізували господаря поля чи навіть випадкового чоловіка:

“А перший зажин – жінка перевесло скрутить, іде з першим снопом тим, і хазяїна оперезує перевеслом тим, і того першого снопа поставить, перевеслом перев’язаного. То і сніп перев’язаний, і хазяїн. Потім його до всіх клали, але в стомрону як клали, то його окремо, самого першого клали, і поставлять тако його у клуні, щоб вже він стоєв, поки й той весь хліб звезуть, а потім наверх його положать, – він вже перший. Молотили то зі всіма його вже¹⁹⁹. “Піревеслом хазяїна оперізували, щоб хазяїн гостинца дав. Таку славу йому дають. То як зажинають, то тим зажатим. То як пан, то ше й золотого дасть на цукерки, а було шо й сам себе хазяїн оперізував. Та крохи пожне, а далі скидає і снопа в’яже²⁰⁰, “Ето як жнеш першого дня, то який чужий чоловік підійде, то його перевеслом обів’яжеш – то так поздоровляєш. То любого дядька, тільки шо першого дня. Там цукерков, сто грам принесе²⁰¹, “Бригадіра оперізували перевеслом, як прийде, коб ставив магарич²⁰², “Шось таке бумло, шо перевеслом шось перев’язували²⁰³”.

У часі жнив співали так звані “жнива”, які подекуди мали ще назву “літо” (“жнива і літо – то одне, один мотив”). Загалом виконували їх від початку жнив і до “Сплення” (Успіння Пресвятої Богородиці, 28 серпня):

*Ой я жала й не лежала – (2 р.)
Три снопочки й нав’язала.
Я й думала, що три снопки – (2 р.)
Нав’язала й три кіпоньки²⁰⁴.*

*Ой поїду я й пуд гай спати,
Да й не буди мене, мати,
Нехай мене той ізбудить, (2 р.)
Що він мене вірно любить.
Він ізбудить потихеньку: (2 р.)
Вставай дівко, й помаленьку.*

*А в болоти косяр косить,
Кинув косу да й голосить:
Чи то в мене й коса й тупая, (2 р.)
Чи то в мене й жінка скупая?*

*В мене й коса не тупая, (2 р.)
В мене й жінка не скупая.*

*Ой час-пора додомоньку,
Відоїти корівоньку,
Корівоньку й рикучую,
Й корівоньку й рикучую,
В дойниченьку й блискучую²⁰⁵.*

*Сива-раба зовзуленько,
Де ж ти зиму й зимувала, (2 р.)
Де ж ти зиму зимувала,
А літенько літувала?
Зимувала й у пшениці,
Літувала йув криниці.
Йу криниці вода тече,
А в пшениці сонце ой пече.*

*Йой пойду я лісом-бором,
Розмовляючи із Богом:
Ой дай, Боже, долю й добру,
Да свекорка й багатого, (2 р.)
Да милого й щасливого, – (2 р.)
Хорошого-вродливого.*

*Ой якеє стало й диво –
При місяці в пана жниво:
Зори сходять, снопи в'яжуть,
При місяці копи й кладуть, (2 р.)
Сонце сходить – додому йдуть²⁰⁶.*

Жнучи, зважали на те, щоб випадково не зіжати так званої “замкрутки”, уявлення про яку широко побутують на Поліссі: “Замкрутки крутили. То в добрі нічого. Шкодило. То один робив, а другий одробляв, виривав ту замкрутку”²⁰⁷, “Замкрутка – то хтось затне на тебе – коб тобі шось сталося чи твої вечким покрутилися, кури там... Виривали і несли на крижові дороги палили у колеї, шо кінь їде”²⁰⁸, “Замкруть на когом там, будьто вмре, то вирве да спалить на дорозі, де ходить кони, шо то вже потопчуть його да воно все пропаде, те погане, шо він думав, шо він робив”²⁰⁹, “Замвивка, залом – як сусед на суседа недобрый, то зробить, а кажуть, шо то русавка зробила”²¹⁰, “А гето як біду хочуть зробити, до нямкось замотає таку завивку всередині поля і нямкось людини беду

*зробить. Як не чепнеш, до вроді й ніц, а як чепнеш, до й німцо зробица. До оставляли її в поли*²¹¹, *“Завивку завивали з колоссячком, і ето як хто ту завивку вижне, то можем і помертим. Ни чипали її. А були і такі люди, що одробляли її”*²¹².

Якщо йшли з поля недожавши, на ниві залишали утворений двома жменями збіжжя хрест: *“Як жали, а не дожали, до на тому радку крестика на тому радку клали, а на другий день склала да й жнеш далі”*²¹³, *“Як недожавши йшли, хрестом дві жмені кидали”*²¹⁴.

Завершення жнив називалося “дожимнки”. У Задовжжі дожинати, як і зажинати, йшли зі спеченим на “Крестці” (Середопістя) “крестіком” та хлібом.

На останній ниві лишали “бороду” (сс. Борове, Кухче, Острівськ, Сенчиці, Заозір’я, Неньковичі, Задовжжя), “козу” (сс. Перекалля, Борове), “домжинки” (сс. Неньковичі, Серники) – зав’язували жменьку невижатого колосся. Спорадично кількість колосків у “бороді” мала бути парною: *“Оставляли, парно колосочков шоб було, кажуть, шоб паровалися люди”*²¹⁵, *“Треба, коб було до пари колосків, мусить, дев’ять пар”*²¹⁶.

Подекуди існувала істотна і, зрештою, закономірна різниця між поняттями “бороди” і “дожинок”. “Бородою” називали верх останніх зрізаних стебел з колоссям, а “дожинками” – залишену на ниві і зв’язану прикореневу частину цих стебел: *“Як дожинали, до зв’язували перевеселком стовбурок на нивоньці оставляли, домжинки, а вершок, бороду, боридку зрізали до брали святили до церкви, да тим святим засевали осенью: пом’яли да і зерном, і ті колосочки на поле кидали”*²¹⁷, *“Як вже остатню нивку дожинають – кимдають домжинки – стерня така, травою з’язана, колоски зрізують [...] Ті колоски зрізані називались борода, їх святили на Спаса”*²¹⁸.

“Бороду” обполювали кругом і всередині (сс. Борове, Сенчиці, Морочне), перев’язували і вбирали стрічками (“лентами”, “косничкамми”), квітами (василькамми, півниками), могли прикрасити китицею горобини тощо. За стрічкою з “бороди” визнавали магичні властивості: *“І каждый стараєця її зняти, ту ленточку, і як болить рука, і на руці носити ту ленточку. Хоть і на другий день старалиса зняти”*²¹⁹.

Мотивація залишання в полі “бороди” зводиться до двох інваріантів: для ознаменування завершення жнив²²⁰ і для забезпечення врожаю на наступний рік: *“То її оставляли, шо вроді би конец вже”*²²¹, *“Вставлели бороду, що закончили вже жнива”*²²², *“Бороду оставляли, шо то дожиночки”*²²³, *“Оставляли, шоб не виводилося з поля”*²²⁴, *“Оставляли, шоб житечко родило на другий рік”*²²⁵, *“Може то, шоб де не виводилося з поля, то оставляли його”*²²⁶, *“А в полі оставляют, шоб жито родило”*²²⁷, *“То, наведено, вставляли, коб на той год був врожай”*²²⁸, *“Оставляли, шоб добре велоса”*²²⁹, *“Щоб на той рік тоже зародила нива, щоб щасливо і на той рік дождали”*²³⁰.

Всередину борода клали хліб з сіллю, доволі часто – огірка: *“Хліб клали часом в ту бороду”*²³¹, *“Крошки хліба з сіллю клали”*²³², *“Хлімбець клали під її, сіль сипали на хлімбець”*²³³, *“Туди хлібця положать, соли положать”*²³⁴, *“Да хліба, соли посипати”*²³⁵, *“І кладемо под ту бороду хліб-соли, окрайчика”*²³⁶, *“Клали на бумажечку хліб і сіль. На бумажечку, бо то ж святий хліб”*²³⁷, *“Клали огурки, хліб”*²³⁸, *“Кладуть туди огурка, скибочку хліба, і соли посиплють”*²³⁹.

Залишене нерідко споживали, однак не самі господарі, а, як правило, пастухи: *“Домжинки вставляли, да туди кусочок хліба, соли. То хтось піде да той хліб забере”*²⁴⁰, *“Хто багатий – сала положить, хліб об’язательно, огірки клали. То ше я корови пасла, то каже – примїдеш тудя і тудя, сьогондї в менем домжинки, до забереш. То вже пастухи вельмо бігали і шукали, де вже ті домжинки. Як були багаті, то ще й чекушку поставит”*²⁴¹.

Крім хліба-соли й огірків, залишання інших продуктів, очевидно, є новим за походженням (скоромного там взагалі не мало би бути). Водночас споживання продуктів з “борода”, можливо, має давню традицію. Принаймні воно не суперечить традиції поминальних обідів, де головним було не саме споживання, а підкреслення того, кому призначена ритуальна страва. Частування пастухів у даному разі вповні можна зіставити з офірою “запростибіт”.

“Борода” залишалася в полі до оранки на озиме: *“оставляли, аж пока приоруть”*, *“була в полі, поки й пропаде”*. У Боровому “борода” приорювали разом зі зерном, однак зазвичай колосся віджинали і потім святили на Спаса, “Спемнне” (Успіння). Освяченим зерном з неї “в перший засів кимдали” (с. Перекалля, Серники, Заозір’я, Неньковичі). Порожні колоски віддавали корові (с. Неньковичі). У Кухчому і Сенчицях для освячення на Спаса використовували не “борода”, а вибирали кращі колосочки, які так само зав’язували “косничком”.

Спорадично в селах району побутувало таке колоритне явище як обтанцьовування “борода”. Іноді цю дію виконували з останнім снопом, іноді (можливо, внаслідок втрати традиції) – без нього: *“Так собі потанцюють каля теї борода, без снопа, – то вже такїї радїї, шо дожали”*²⁴², *“І того останнього снопа, і танцуєм кругом її: “Козица, козица, роди жито і пшевица. І нам, і людямм, і нашим ворогам”. Три рамзи тако обходимо, і так її й лишали. А того останнього снопа до всіх поставимо”*²⁴³, *“А з последнім снопом танцовали. Вомзьме кружка того снопа потанцює, казали: “Дай, Боже, замрок дождати!”*²⁴⁴, *“Да й вомзмутъ тогом остатнього снопа да й танцюють. Остатнього снопа зожнумтъ, а тут оставлять крохи, жмімньку жита, ззяжуть, да так вже гетїї... кругом теї борода. То кругом теї борода танцовали, аби весемло булом”*²⁴⁵. У Перекаллі й Кухчому з останнім зжатиим снопом тричі обходили довкола “борода” (однак не обтанцьовували її), потім його клали до решти, а у Задовжжі кругом борода обходили без останнього снопа, приказуючи: *“Дай, Боже, за рік дождати і жатечко жити (житечко жати. – В. Г.)”*²⁴⁶. У цьому ж селі при обході борода співали обжинкову пісню:

*Тепер у нас дожиночки,
Напиймося горілочки...*²⁴⁷

Відомості про колишнє святкування дожинок у селах Зарічненщини збереглися вкрай скупо. Почасти, як бачимо, давня толочанська традиція трансформувалася у перев'язування перевеслами чоловіків у перший день жнив, почасти вона сумістилася з обрядовістю до борода. Лише у Боровому згадали про дожинки у пана, коли плели вінка і одягали його на голову молодій дівчині. Несучи вінка до пана, співали:

*Тепера в нас дужиночки,
Дайте, пане, гурілочки,
Бо й котиця венка з поля
Да й просиця ду покоя.*

Пан після цього частував женців горілкою, давав гроші²⁴⁸.

Стосовно осінніх свят, то як і в інших поліських районах, шанують на Зарічненщині так зване “**Чудо**” (Чудо арх. Михаїла, 19 вересня). Зокрема, у Неньковичах і Серниках пригадали приказку “Не бійся так Пречистої, як Чуда її” (“Пречиста” – Різдво Пресв. Богородиці, 21 вересня), а в Задовжжі виявлено і відповідну бувальщину, яка пояснює, чому саме потрібно боятися “Чуда”: “*Гете Чудо не можня ніщо робити і нічо казати на йомго. Чудо ето варовимте свето. То сусід робив в той день, казав: “Як Чудо, то чудите...”, – і до вечора його в Ровно повезлим, і вже труп*”²⁴⁹.

Після “**Чосномго**” (Воздвиження Чесного Хреста, 27 вересня), як вважають у Кухчому, земля мусить вже “опочивати”²⁵⁰, тому після цього дня робіт на землі уже не виконували. У Сенчицях також зафіксовано повір’я, що “*вуж на Чосномго хавасца на зиму і в ліс не можна іти*”²⁵¹.

Прикметними в обрядовому контексті є також осінні “деди” – Михайлівські та Дмитрівські – про які йтиметься дещо далі. Назагал же, як бачимо, восени обрядове наповнення значно слабше, ніж упродовж інших річних сезонів. Ця обставина, відповідно, позначилася й на фольклорному репертуарі цього періоду, – він хоч і має календарний характер, проте позбавлений обрядової складової. Йдеться про своєрідний фольклорний метажанр, який побутує в деяких районах Полісся, у тому числі на Зарічненщині, і має суголосну зі сезоном назву – “осінь”.

Осінні пісні співали від жнив і аж до початку зими: “*Комлися, бачте, весняні пісні окремо були, жнивварські окремо, осінні окремо. Кончаєцца весна – кончаються тросцькії еті весняні пісні, починаюцца жнивварські пісні. Кончаєцца жнимво – починаєцца осенняя пісня*”²⁵². “*То осінь співають до зими, вже як сніг впаде. Ще співають у ноябрі осінь, покіль корови пасемо на паші, потіль співаємо осінь. То й за товаром співаємо, і в полі. Як гриби збираєм, то не співаємо. Як збираємо ягоди, то літо співаємо*”²⁵³.

Як слушно зазначив Роман Кирчів, за змістом осінні пісні не були пов'язані з обрядами. Це переважно ліричні і баладні пісні сімейно-побутового і соціально-побутового змісту²⁵⁴. Все ж, зважаючи на залучення до структури народного календаря, вбачається доцільним подати тут тексти зафіксованих на Зарічненщині осінніх пісень і попри відсутність у них обрядової складової. Тим більше, що безпосереднього відображення обрядової дійсності позбавлена чи не більша частина календарно-обрядової поезії:

*Смутной вечор, димной ранок,
Смутной да вечор, да димной ранок, –
Десь поєхав мой коханок.
Десь поєхав, да й немає,
Десь поєхав, да й немає й, –
Серце моє й помирає.
Десь поєхав да й барицця, – (2 р.)
Серце моє печалицця.
Ой він їде, а я бачу,
Він смієцца, а я плачу.
Він об'їхав всю Україну,
Й він об'їхав всю Україну,
Сам ліг спати на годину.
Встань, козаче ж, годи спати
Встань, козаче, годи спати, –
Ідуть турки ж коня брати.
Нехай беруть – другої буде, –
Озьмуть мене – жалко буде²⁵⁵.*

*Ой давно-давно я в роду була,
Ой вже моя дорожка терном заросла.
Ой не так терном же, як калиною,
Ох, де я проходила ще дівчиною.
Де я проходила ще дівчиною, ох,
Носила медочок вечориною.
Носила медочок вечориною, ой,
Чарувала хлопца пуд лециною.
Ой я тії терна в доски посечу,
Червону калину в пучки пов'яжу.
Червону й калину в пучки пов'яжу, ох,
Я до свого роду крильми полетю.
Залетіла в сад рано при зорі,
Ходить стара мати по новім дворі,*

*Ходить стара мати по новім дворі, ох,
Вона виражає синочки свої.
Вставайте, синочки, вставайте, моє,
Щось у нашім саду да ї за диво є:
Щось у нашім саду да ї за диво є, ох,
Сива зовзуленька без пори кує.
Ох то ни зовзуля, то наша сестра,
Тут вона родилась, тут вона росла,
Тут вона родилась, тут вона росла, ох,
В далеку сторону взамуж пушла.*

*Ой ти дубе кучиравой, широкою лист на тобі,
Ти, козаче молоденький, вся неправдонька в тобі.
Ой ти клявса-присягавса – ї не покину я тибє,
А тепера покидаєш, серцу жалю завдайош,
А с того жалю, с того жалю да ж пойду я в тьомний лес,
Нехай мене в тому ї леси, нехай мене звер іззєсть.
Ой ви звірі, ви лютиї, розбежітєсь пу лугам,
Рознесіте тіло моє пу широким рокитам,
А сердєйко занесіте до милого мого,
Нехай милий подивує, куда сердєнько мандрує²⁵⁶.*

Як бачимо, всі наведені тексти так чи інакше передають тему самотності, що найкраще відповідає меланхолійному настроєві осені і є, на наш погляд, основною ознакою жанру осінніх пісень в цілому.

Палітру традиційного народного календаря Зарічненщини доповнює низка звичаїв та обрядів, які хоч і стосуються різних свят і присвяток, є за своєю суттю однотипними.

Зокрема, у більшості респондованих сіл у різні періоди року відзначали так звані “**дедим**”. Лише в окремих селах (сс. Неньковичі, Сенчиці) “про деди не чули”, “дедів не празнували”, “дедів такого свята не було”. Загалом же це були такі дні: три поспіль “суботи дедовских” до Вербної неділі; три дні перед Трійцею; діди перед Михайлом (21 листопада); “Дмитровські” (Дмитрія Мироточця, вмч., 8 грудня); “Пилиповські” (поч. Пилипівки – 28 грудня); на “Ганки” (Непорочне зачаття Пресв. Богородиці, 22 грудня). Для “дедів”, як і на Коляди, робили пісню вечерю, а на ніч залишали у мисках їжу, не прибирали зі стола.

Стосовно того, хто стає “дедами”, побутує така думка: “*Деди это всі померлі, хто своєю смертю помер. Разниці нема, скільки років, навіть і детинка хримщена, то тоже йде в деди*”²⁵⁷.

Крім “дедів”, відзначали також і “**бабим**” (після “дедів” зранку): “*Є і деди і баби. То отдельно. Это так – у п’ятницю деди, вечером, а в субботу зранку считаєца баби. Бабам печуть млинці, а дедам вамрать борщ. Бабам треба*

*масло, сало, а дідові борці з козяками пісний*²⁵⁸, *“Дедам – посне, а рано – млинці, всьо таке вже. І приглашають тих дедів-бабів на вечеру, на обід. П’ятниця вечора – деди, і субота рано – баби*²⁵⁹.

Теми “дедів”, поминальної теми загалом безпосередньо стосується заборона на певні види праці: зоління, шиття, білення хати, підмашування, витрушування сажі. Цих робіт не виконували ні перед яким святом, у будь-який присвяток: *“Ни перед яким святом ми колись не золили*²⁶⁰, *“Золити, стірати, мазати хату, шити, – то в найменшій присвяток люди того не робили*²⁶¹. Особлива заборона на зоління була на тиждень перед Паскою, *“бо Ісус Христос воскрес. Стірати – то стірали так, без золи*²⁶². У Серниках не підмашували хату на Казанській Божої Матері (4 листопада): *“На Казанской Божой Матері, перед Дмитра, то нямка жінка мазала хату, то їй замазалися очі, вона не стала бачити*²⁶³. Не можна було білити від Великодня до Знесення, а також “на дедовим тижні”: *“А белити од Велимкодня до Знемсення не можна. На дедовим тижні – тоже не можна. Ето перед Трійцою деди... їх багато є. Тоди не можна забілювати*²⁶⁴. Не білили й на “баби”: *“Ето на баби не білять, бо кажуть, якщо баби немає живої, то забілиш очі*²⁶⁵.

Заборони на вказані роботи впродовж цілого року дотримувались за покійником (сс. Борове, Кухче, Неньковичі, Сенчиці). В Неньковичах з цього приводу навіть зафіксовано таку бувальщину: *“Померла наша мати, а ми помазали, і приснилась мені мати, стала передо мною, і вся в крейду забіляна*²⁶⁶. Якщо ж змушені були трусити комина і підмашувати, то на могилі небіжчика *“застіляють на гочі латочку, да помазали, то тоді стягають того рушничка в ноги*²⁶⁷, *“Як мрець єстя, то раньче ходили на кладбіща да накривали могилу скатертю якою, як хату білиш. То по всій могилці розстелили, щоб, каже, вочи не затрусити вмерлому. А в гете врем’я – до зразу на гроб матер’ял кладуть, да ніхто вже не ходе да не закриває*²⁶⁸. У Кухчому подекуди рік не білили лише за старшим у хаті померлим *“Як умре покойнік із хати старший, то не білили до року*²⁶⁹. У Боровому в той день, коли у сім’ї був мрець (іноді конкретизується, що за покійними батьком чи матір’ю), у декотрих сім’ях не золили одягу, *“поки й тямили*²⁷⁰.

Ніколи не білили в понеділок: *“Бо то вамжкій день, то нічого не начинали*²⁷¹, *“Понеділок – важкий день, то не білили хатей*²⁷², *“І в понеділок не білили. Понеділок – важнимй день*²⁷³. Пов’язували цю заборону і з фазами місяця: *“Білити не можня було в молодії дні, в молодик, щоб не плодилося нічого (тобто комахи у хаті. – В. Г.). [...] Полотно тоже не білили на молодикам, да коб у старії дні*²⁷⁴. У Кухчому в новій хаті рік не забілювали латку над піччю²⁷⁵.

Ще у Зарічненському районі побутує поняття так званих “рокових” свят (тобто великих свят, які святкують раз у рік): *“Роздво, Крещеніє, Великдень, Трійца, Петро, Спас, Покрова – то саме роковіє свята. Ну і Введеніє – Введеньким по-бабському*²⁷⁶, *“Паска, Рожество, Трійця – ето саме роковим*

*празніка. То ж є й ше празніка, але генто саме на тії кажуть, шо рокови. Бо ж вони раз у рік*²⁷⁷, *“Рокові – это двенадцать празніков”*²⁷⁸. Повсюдно воліли, щоб першим у рокове свято зайшов до хати мужчина: *“На Введємніє лучче, як примїде мужчина чи хлопец. Ше так само на Роздво, на Крещеніє, на Новий рік”*²⁷⁹, *“На рокови празніки як мужик перший примїде в хату, то на добре є. А як жінка, то на ничого”*²⁸⁰, *“В прамзники як хто перший вийде з мужчин, то то щасливий празник, щасливий рік буде, щаслива хата. І як наприклад ходить жінка в положенні, то як перший вийде мужчина, то буде мальчик, а як жінка, то буде дєвочка”*²⁸¹, *“На кажне рокове свято ждуть, щоб мужчина перший прийшов. То ж тепер і дівчатка посївають, да на їх і свамраця – от, приперлом її. Колись казали – хай би мужчина прийшов, бо як примїде жінка, то цілий рік будеш боліти”*²⁸². Худоби за “полазника” в жодному з респондованих сіл на рокове свято не заводили.

** *

Як бачимо, Заріченщина донині ще багата реліктами старожитностей. Тут, зокрема, збереглися згадки про приготування куті на Введення (у той час як в інших місцевостях залишилась лише назва – Перша коляда). Пригадують про ритуальне залишання вечері для домовика у святвечірню ніч (помимо страв, призначених душам усіх померлих у сім’ї). Пам’ятають про архаїчний звичай першому розпочинати жнива господареві (хоча саме жниво було жіночою справою), про обрядове обтанцьовування “бороди”, про різноманітні аспекти, пов’язані з ритуальними заборонами на працю, тощо. Своєрідністю відзначається фольклорна палітра краю, де назви основних фольклорних циклів співвідносяться з назвами річних сезонів.

По-своєму колоритними є всі елементи народного календаря заріччя. Водночас найбільший науковий інтерес представляють, на наш погляд, порівняно вузьколокальні фольклорно-обрядові комплекси водіння Куста і вигнання зими. Поданий у нашому огляді матеріал істотно доповнює відомі на сьогодні дослідникам варіанти, уточнює ареали побутування цих явищ, а також засвідчує близькість традиції Заріченщини як складової Західного Полісся України і значної частини Берестейщини, яка нині входить до складу Білорусі.

Навіть одна відома приказка звучить на Заріченщині по-різному. Одні кажуть: “Гінче сільце – гінче сливце”, – а інші: “Друге сільце – начче сливце”. У повній мірі така розмаїтість характеризує і народні звичаї та обряди, фольклор краю. Пам’ять же про них, як бачимо з проведеного огляду, збереглася серед старшого покоління ще доволі добре. Відтак можна резюмувати, що Полісся і на початку ХХІ століття залишається перспективним для подальшого вивчення і потребує подальших експедиційних досліджень.

NATIONAL CALENDAR OF ZARICHNENSHCHYNA IN RITES, CUSTOMS AND FOLKLORE

Volodymyr HALAYCHUK

Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Ethnology

The author of the article shows traditional customs and folklore of Zarichnenshchyna. He describes rarely known traditions and customs and the area of their existence.

Key words: Western Polissia, Zarichnenshchyna, customs, rites folklore.

¹ *Тишкевич Р.* До проблеми збереження традиційної народної культури Полісся / Раїса Тишкевич // Полісся: Мова, Культура, Історія : матеріали міжнародної конференції. – К., 1996. – С. 299–302.

² Живні пісні (Запис Віктора Ковальчука, нотація Людмили Гапон) // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся : матеріали комплексних наукових експедицій Рівненського фольклорно-етнографічного товариства. – Рівне : Волинські обереги, 2001. – Вип. I. – С. 92–99; Колядки та щедрівки Зарічненського району (за матеріалами експедиції 1997 року). Записи та транскрипції Олени Юзюк // Етнокультурна спадщина Полісся / Упорядкування В. П. Ковальчука. – Рівне : Перспектива, 2005. – Вип. VI. – С. 104–112; Пісні Зарічненського району (за матеріалами експедиції 1998 року). Запис Олени Юзюк // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся / Упорядкування В. П. Ковальчука. – Рівне: Перспектива, 2003. – Вип. IV. – С. 217–221.

³ *Ковальчук Н.* Обрядовість осіннього циклу на Рівненському Поліссі / Надія Ковальчук // Народна творчість та етнографія. – 2006. – № 5. – С. 123–126.

⁴ *Толстая С. М.* Полесский народный календарь / С. М. Толстая. – Москва : Индрик, 2005. – 600 с. (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования).

⁵ Polesie – pieśni i ludzie (Ukraina archaiczna): CD [Режим доступу: www.ukrainaarchaiczna.pk.org.pl].

⁶ *Пархоменко Т.* Календарні звичаї та обряди Рівненщини: матеріали польових досліджень / Тетяна Пархоменко. – Рівне, 2008. – 200 с.

* Учасниками цієї експедиції були також Олексій Нагорнюк (керівник), Алла Українець, Роман Сілецький, Тетяна Пархоменко, Валер'ян Скібінський, Віктор, Надія та Юрій Ковальчуки. Див.: Нагорнюк О. Вузькоколіяка 106 кілометрів Полісся : Фотоальбом / Олексій Нагорнюк. – [Без м. в.] 2008.

⁷ Запис 27. 09. 2006 р. у с. Морочному від Карповича Івана Петровича, 1931 р. народж.

⁸ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полухович Ганни Степанівни, 1928 р. народж.

⁹ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Любові Іванівни, 1930 р. народж.

¹⁰ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полухович Ганни Яківни, 1921 р. народж.

¹¹ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Хоружої Зофії Степанівни, 1927 р. народж.

¹² Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Неньчук Надії Яківни, 1931 р. народж.

¹³ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.

¹⁴ Зап. від того самого респондента.

* Їстівні гриби, покриття споду шапочки яких нагадує козячу шерсть.

* До пісної різдвяної вечері сиру в пиріг не давали.

¹⁵ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від респондентки 1926 р. народж.

¹⁶ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від Март Павлини Матвійвни, 1932 р. народж.

¹⁷ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Хоружої З. С.

¹⁸ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полухович Г. С.

- ¹⁹ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк Віри Михайлівни, 1939 р. народж.
- ²⁰ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Житнікович Ганни Адамівни, 1924 р. народж.
- ²¹ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Неньчук Н. Я.
- ²² Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Любові Трохимівни, 1946 р. народж.
- ²³ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук Віри Захарівни, 1930 р. народж. Характерним для Полісся було пекти такі хрестики не на Коляду, а на Середопістя – Хрести.
- ²⁴ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко Ольги Федорівни, 1925 р. народж.
- ²⁵ Зап. від того самого респондента.
- ²⁶ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Заозір'ї від Мацерук Марії Іларіонівни, 1924 р. народж.
- ²⁷ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Неньчук Н. Я.
- ²⁸ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від від Мінчук Антоніни Денисівни, 1925 р. народж.
- ²⁹ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Острівську від Харковець Ольги Василівни, 1934 р. народж.
- ³⁰ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Острівську від Тумаш Ольги Євстафіївни, 1932 р. народж.
- ³¹ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від Март П. М.
- ³² Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від респондентки 1926 р. народж.
- ³³ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.
- ³⁴ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Заозір'ї від Мацерук М. І.
- ³⁵ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Заозір'ї від Філончук Любові Андріївни, 1930 р. народж.
- ³⁶ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Нобелі від Юхнович Віри Григорівни, 1922 р. н., народжена
- с. Прикладники.
- ³⁷ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
- ³⁸ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.
- ³⁹ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полохович Г. Я.
- ⁴⁰ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полохович Г. С.
- ⁴¹ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Острівську від Харковець О. В.
- ⁴² Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Заозір'ї від Мацерук М. І.
- ⁴³ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Перекаллі від Шарко Марії Кондратівни, 1932 р. народж.
- ⁴⁴ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Морочному від Леонтюк Ліди Федорівни, 1920 р. народж.
- ⁴⁵ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від Март П. М.
- ⁴⁶ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від від Мінчук А. Д.
- ⁴⁷ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
- ⁴⁸ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Шкльоди Єлизавети Олександрівни, 1936 р. народж.
- ⁴⁹ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Житнікович Г. А.
- ⁵⁰ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від Март П. М.
- ⁵¹ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.
- ⁵² Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полохович Г. Я.
- ⁵³ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Острівську від Тумаш О. Є.
- ⁵⁴ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
- ⁵⁵ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.
- ⁵⁶ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.
- ⁵⁷ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
- ⁵⁸ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Шкльоди Є. О.
- ⁵⁹ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від респондентки 1926 р. народж.
- ⁶⁰ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полохович Г. С.
- ⁶¹ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.
- ⁶² Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Острівську від Тумаш О. Є.
- ⁶³ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
- ⁶⁴ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.
- ⁶⁵ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.
- ⁶⁶ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.
- ⁶⁷ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Шкльоди Є. О.

- ⁶⁸ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
⁶⁹ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Перекаллі від Шарко М. К.
⁷⁰ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від респондентки 1926 р. народж.
⁷¹ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Мінчук А. Д.
⁷² Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Острівську від Тумаш О. Є.
⁷³ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.
⁷⁴ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
* Рефрен “Святий вечор” і кожне друге коліно пісенного вірша повторюються.
⁷⁵ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Старих Конях від Петровець Надії Яківни, 1937 р. народж., Цикун Домініки Никифорівни, 1936 р. народж., Цикун Наталії Никифорівни, 1928 р. народж.
⁷⁶ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
⁷⁷ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Заозір’ї від Мацерук М. І.
⁷⁸ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
⁷⁹ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.
⁸⁰ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.
⁸¹ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Острівську від Тумаш О. Є.
⁸² Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.
⁸³ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.
⁸⁴ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.
⁸⁵ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від респондентки 1926 р. народж.
⁸⁶ Зап. від того самого респондента.
⁸⁷ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Мінчук А. Д.
⁸⁸ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
⁸⁹ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
⁹⁰ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.
⁹¹ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.
⁹² Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
⁹³ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Старих Конях від Петровець Н. Я., Цикун Д. Н., Цикун Н. Н.
* Рефрен “Щодрий вечор” і кожне друге коліно пісенного вірша повторюються.
⁹⁴ Зап. від тих самих респондентів.
⁹⁵ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
⁹⁶ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. Я.
⁹⁷ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
⁹⁸ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від Март П. М.
⁹⁹ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І. Цей уривок стосується відомої щедрівки з мотивом викрадення вола.
¹⁰⁰ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
¹⁰¹ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
¹⁰² Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. Я.
¹⁰³ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.
¹⁰⁴ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.
¹⁰⁵ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
¹⁰⁶ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Козанчук Євфросинії Григорівни, 1932 р. народж.
¹⁰⁷ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.
¹⁰⁸ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Шкльоди Є. О.
¹⁰⁹ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
¹¹⁰ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.
¹¹¹ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.
¹¹² Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.
¹¹³ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від респондентки 1926 р. народж.
¹¹⁴ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.

- ¹¹⁵ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
¹¹⁶ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
¹¹⁷ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
¹¹⁸ Зап. від того самого респондента.
¹¹⁹ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
¹²⁰ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Шкльоди Є. О.
¹²¹ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.
¹²² Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
¹²³ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.
¹²⁴ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від Март П. М.
¹²⁵ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від респондентки 1926 р. народж.
¹²⁶ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
¹²⁷ Зап. від того самого респондента.
¹²⁸ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
¹²⁹ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.
¹³⁰ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
¹³¹ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Острівську від Тумаш О. Є.
¹³² Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
¹³³ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
¹³⁴ Зап. від того самого респондента.
¹³⁵ Зап. від того самого респондента.
¹³⁶ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
¹³⁷ Зап. від того самого респондента.
¹³⁸ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Старих Конях від Петровець Н. Я.
¹³⁹ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
¹⁴⁰ Зап. від того самого респондента.
* Тобто на траві-мураві (Прим. авт.).
* Рефрен “Гей, гей” і кожне друге коліно пісенного вірша повторюються.
¹⁴¹ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Старих Конях від Петровець Н. Я., Цикун Д. Н., Цикун Н. Н.
* Рефрен “Гей, гей” і кожне друге коліно пісенного вірша повторюються.
¹⁴² Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. Я.
¹⁴³ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Козанчук Є. Г., Крилович Марії Федорівни, 1928 р. народж.
¹⁴⁴ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
¹⁴⁵ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Старих Конях від Петровець Н. Я., Цикун Д. Н., Цикун Н. Н.
¹⁴⁶ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Хоружої З. С.
¹⁴⁷ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
¹⁴⁸ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від респондентки 1926 р. народж.
¹⁴⁹ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від Март П. М.
¹⁵⁰ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від від Мінчук А. Д.
¹⁵¹ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С. Якщо видавалася посуха, “то люди йшли кулки ламали, як хто загородив” (с. Неньковичі), сипали у колодязі свячений мак (с. Острівськ, Задовжжя). У Неньковичах і Сенчицях у посуху носили решетом воду, виконували й інші ритуальні дії: “З колодязя воду носили решетом, як дощу не було, да й розсевали десь” (Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Шкльоди Є. О.), “Як не було довго дощу, то переносили з колодязя в колодязь воду в решітці. Хоч одну краплиночку – бегом несуть” (Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.), “Як довго не було дощу, то решетом носили з реки да в колодяз, а то – жабу догори, лапали да вішали. Коло хати де небумдь помійнуть да й повішають, коб дощ пішов” (Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Хоружої З. С.).
¹⁵² Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.
¹⁵³ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Козанчук Є. Г.

¹⁵⁴ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від Март П. М.

¹⁵⁵ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Шкльоди Є. О.

¹⁵⁶ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.

¹⁵⁷ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.

¹⁵⁸ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.

¹⁵⁹ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.

¹⁶⁰ Цей фольклорно-обрядовий комплекс побутує в центральній частині Брестського Полісся і на прилеглих територіях Волинської та Рівненської областей. Див: *Агапкина Т. А.* Очерки весенней обрядности Полесья / Т. А. Агапкина // *Славянский и балканский фольклор / Этнолингвистическое изучение Полесья.* – Москва : Индрик, 1995. – С. 80; *Толстая С. М.* Полесский народный календарь. – С. 197; *Пархоменко Т.* Календарні звичаї та обряди Рівненщини... – С. 60.

* Зношені постолі на Зарічненщині називали “вимстопки” (с. Задовжжя, Сенчиці, Морочне), “вимступки” (с. Неньковичі), “постольником” (с. Заозір’я), “постольнямки”, “стомпки”, “устомпки” (с. Старі Коні), “остомпки” (с. Серники). Попри використання цього взуття в обряді “гонити зиму”, їх закидали на хату (с. Неньковичі), викидали на сміття (с. Перекалля, Кухче, Серники, Морочне), палили або викидали (с. Острівськ, Сенчиці), палили у грубі, “шоб не валялося” (с. Борове, Неньковичі, Сенчиці). У Кухчому акцентували на тому, що “старі постолі, як зносились, то в піч кимдали, не викидали на сміття, палили тоте лумтте”. Тільки палили їх і в Старих Конях.

Використання старого взуття вказує на важливу роль в обряді “гонити зиму” теми покійних предків (Див.: Зеленин Д. Русские народные обряды со старой обувью / Д. Зеленин // Зеленин Д. К. Избранные труды. Статьи по духовной культуре. 1901–1913 / Д. К. Зеленин. – Москва : Индрик, 1994. – С. 214–229).

* с. Бучин Любешівського р-ну Волинської обл.

* с. Паре Пінського р-ну Брестської обл. (Білорусь).

¹⁶¹ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.

¹⁶² Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Заозір’ї від Філончук Л. А.

¹⁶³ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Заозір’ї від Мацерук М. І.

¹⁶⁴ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.

¹⁶⁵ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Козанчук Є. Г.

¹⁶⁶ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Мінько Надії Павлівни, 1935 р. народж., уродженки с. Паречче Пінського р-ну Брестської обл. (Білорусь).

¹⁶⁷ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.

¹⁶⁸ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Старих Конях від Цикун Н. Н.

* Рефрен “Гей, гей” і кожне друге коліно пісенного вірша повторюються.

¹⁶⁹ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. Я.

¹⁷⁰ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.

¹⁷¹ Повністю записані автором на Зарічненщині відомості про русалок як порівняльний матеріал подано у статті: *Галайчук В.* Демонологічні уявлення про русалок населення Середнього Полісся / Володимир Галайчук // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* 2008. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – Вип. 43. – С. 320–381.

¹⁷² Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Перекаллі від Сидорчук Катерини Самойлівни, 1934 р. народж.

¹⁷³ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.

¹⁷⁴ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Козанчук Є. Г.

¹⁷⁵ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.

¹⁷⁶ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.

¹⁷⁷ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від Март П. М.

¹⁷⁸ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Старих Конях від Цикун Н. Н.

¹⁷⁹ Крім Зарічненщини, кустові обходи зафіксовано також у Дубровицькому районі Рівненської, Любешівському Волинської області; також в окремих селах Гродненщини та Вітебщини, у

Пінському, Лунинецькому, Іванівському та Березівському районах Брестської області Білорусі. Див.: Земляробчы календар: Абрады і звычаі / Уклад., класіфікацыя, сістэматызацыя матэрыялаў і камент. А. І. Гурскага. 2-е выд., выпр. – Мінск, 2003. – С. 228–229; *Шарая В.* Куст / В. Шарая // Беларуская міфалогія : Энцыклапедычны слоўнік. – Мінск, 2004. – С. 271–272; *Агапкина Т. А., Виноградова Л. Н.* “Куст” / Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова // Славянские древности : Этнолингвистический словарь в 5-ти томах. – Москва, 2004. – Т. 3: К (Круг) – П (Перепелка). – С. 68; Толстая С. М. Полесский народный календарь. – С. 251; *Пархоменко Т.* Календарні звичаї та обряди Рівненщини... – С. 68–69. Іншу літературу до теми полано також у публікації: Федоришин М. Поліський обряд “Водіння Куста” як явище староукраїнської народної культури / Микола Федоришин // Західне Полісся: Історія та культура : науковий збірник : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 30-річчю Сарненського історико-етнографічного музею, м. Сарни, 3–4 грудня 2004 року. – Рівне, 2004. – Вип. 1. – С. 207.

¹⁸⁰ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Козанчук Є. Г. Принагідно відзначу побутування “Куста” у Пареччі на Пінщині: “*В Кусті участвовали молодици, мати моя участвовала*” (Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Мінько Н. П.).

¹⁸¹ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полухович Г. Я.

¹⁸² Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полухович Г. С.

¹⁸³ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Старих Конях від Петровець Н. Я., Цикун Д. Н., Цикун Н. Н.

¹⁸⁴ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.

¹⁸⁵ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.

¹⁸⁶ Загалом оберігалися від блискавки по-різному. Коли йшла грозова (градова) хмара, використовували пікну лопату, коцюбу, рушник, яким накривали паску: “*Як силно блискає, то лопату виносять*” (Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Острівську від Тумаш О. Є.), “*Як гриміло літом, то лопату виносили ставили перед дверима*” (Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.), “*Лопатку викидають, як хмара велика йде*” (Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Хоружої З. С.), “*Як гримить, то лопати кала дверей надворі ставили, широким вгору*” (Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Перекаллі від Шарко М. К.), “*Лопату вносимо ставимо, коцюбу викидаємо надвір од граду [...] Як гримить вельмо, то той ручничок, шо паску сьвямтимо, на двемра вішаємо*” (Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.). Щоб грім не вдарив у хату, клали за образи (сс. Острівськ, Задовжжя) і чіпляли по кутах хати (с. Задовжжя) освячену вербу, на двері чіпляли освячений на Івана Купала “громничник” (пижмо) (сс. Заозір’я, Задовжжя), запалювали на покуті “громничну” свічку зі Стрігіння (сс. Задовжжя, Серники), робили нею “крижики” на сволюку та одвірку (с. Задовжжя). Під час громовиці треба було закрити “заслонку” комина і не можна було їсти (с. Серники). Також вважали, що “*Як де в кого бузьким коло хати селяцца, то добре – грім не буде бити*” (Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.). З цієї причини “*Бузькам гнізда не скидали, бо то гріх великий. Навіть і грім може за них вдарити. Той бузьок може заклятим*” (Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.).

Існувало й спеціальне замовляння, щоб відвести градову хмару: “*Мати моя виходила надвір з ножем, і молилася Богу, і перехрещувала, і хмари розходились. І треба було казати:*

Господи небесний, посилає ту тучу на пуци, на лози, на сухій черота.

Де пташечки не літають, де люди не ходять.

Хай Господь Бог Ісус ету хмару туду посилає.

І ножем пірхрещувати. То гето моя мати, і я сама робила” (Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Острівську від Тумаш О. Є.).

¹⁸⁷ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Заозір’ї від Мацерук М. І.

¹⁸⁸ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.

¹⁸⁹ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.

¹⁹⁰ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Острівську від Тумаш О. Є.

¹⁹¹ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Заозір’ї від Мацерук М. І.

¹⁹² Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.

¹⁹³ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.

- ¹⁹⁴ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
¹⁹⁵ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.
¹⁹⁶ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Заозір'ї від Мацерук М. І.
¹⁹⁷ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від Март П. М.
¹⁹⁸ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від респондентки 1926 р. народж.
¹⁹⁹ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
²⁰⁰ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.
²⁰¹ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Заозір'ї від Мацерук М. І.
²⁰² Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
²⁰³ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.
²⁰⁴ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. Я.
²⁰⁵ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
²⁰⁶ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Старих Конях від Петровець Н. Я., Цикун Д. Н., Цикун Н. Н.
²⁰⁷ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від респондентки 1926 р. народж.
²⁰⁸ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.
²⁰⁹ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Заозір'ї від Мацерук М. І.
²¹⁰ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюховича Федора Олексійовича, 1916 р. народж.
²¹¹ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
²¹² Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.
²¹³ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
²¹⁴ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Заозір'ї від Мацерук М. І.
²¹⁵ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.
²¹⁶ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Морочному від Леонтюк Л. Ф.
²¹⁷ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
²¹⁸ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.
²¹⁹ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Острівську від Тумаш О. Є.
²²⁰ З цим суголосне залишення на "шапці" (верхньому снопі) останньої копи чи "стропця" (де в'яють вертикально поставлених снопів, накритих десятим) так званого "веночка": *"І як вже поставлять ті стропці, то вомзьме букета нарве з цвіточков, поставить веночка на тому стропці, шо вроді би вже закончили"* (Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.). Зауважу, що найближча паралель цього звичаю – будівельна "квітка" (яка теж може мати назву "вінок").
²²¹ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від від Мінчук А. Д.
²²² Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
²²³ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Острівську від Тумаш О. Є.
²²⁴ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.
²²⁵ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від Март П. М.
²²⁶ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Шкльоди Є. О.
²²⁷ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Заозір'ї від Філончук Л. А.
²²⁸ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Хоружої З. С.
²²⁹ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Неньчук Н. Я.
²³⁰ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
²³¹ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Заозір'ї від Мацерук М. І.
²³² Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
²³³ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від Март П. М.
²³⁴ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від респондентки 1926 р. народж.
²³⁵ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Хоружої З. С.
²³⁶ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
²³⁷ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Острівську від Тумаш О. Є.
²³⁸ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Неньчук Н. Я.
²³⁹ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.

- ²⁴⁰ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Козанчук Є. Г.
²⁴¹ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.
²⁴² Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Марчук В. З.
²⁴³ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від Март П. М.
²⁴⁴ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
²⁴⁵ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від респондентки 1926 р. народж.
²⁴⁶ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
²⁴⁷ Зап. від того самого респондента.
²⁴⁸ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від респондентки 1926 р. народж.
²⁴⁹ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
²⁵⁰ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.
²⁵¹ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
²⁵² Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
²⁵³ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Старих Конях від Цикун Н. Н.
²⁵⁴ *Кирчів Р.* Фольклор Українського Полісся / Роман Кирчів // Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України: нариси й статті / Роман Кирчів. – Львів : ІН НАН України, 2002. – С. 226. Про жанр “осені” див. також: *Галайчук В.* Календарно-обрядовий фольклор Овруччини: огляд мотивів та образів / Володимир Галайчук // Полісся України : Матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів : ІН НАН України, 1999. – Вип. 2: Овруччина. 1995. – С. 266–270.
²⁵⁵ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
²⁵⁶ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Старих Конях від Петровець Н. Я., Цикун Д. Н., Цикун Н. Н.
²⁵⁷ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.
²⁵⁸ Зап. від того самого респондента.
²⁵⁹ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
²⁶⁰ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.
²⁶¹ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
²⁶² Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
²⁶³ Зап. 28. 09. 2006 р. у с. Серниках від Полюхович Г. С.
²⁶⁴ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від Март П. М.
²⁶⁵ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.
²⁶⁶ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.
²⁶⁷ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від респондентки 1926 р. народж.
²⁶⁸ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Шкльоди Є. О.
²⁶⁹ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Мінчук А. Д.
²⁷⁰ Зап. 24. 09. 2006 р. у с. Боровому від Март П. М.
²⁷¹ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.
²⁷² Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Шкльоди Є. О.
²⁷³ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
²⁷⁴ Зап. від того самого респондента.
²⁷⁵ Зап. 25. 09. 2006 р. у с. Кухчому від Шукало Л. Т.
²⁷⁶ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Неньчук Н. Я.
²⁷⁷ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Шкльоди Є. О.
²⁷⁸ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Л. І.
²⁷⁹ Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Неньчук Н. Я.
²⁸⁰ Зап. 27. 09. 2006 р. у с. Сенчицях від Шкльоди Є. О.
²⁸¹ Зап. 26. 09. 2006 р. у с. Задовжжі від Полівко О. Ф.
²⁸² Зап. 29. 09. 2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк В. М.